

Yayınlanmamış academia
TÜRKİYE İLE RUSYA ARASINDAKİ KÖPRÜ: TATARLAR
Prof. Dr. Nadir DEVLET

(Makalenin Rusça özeti: "Tatarı: Most mejdu Rossiey i Turtsiey", *Rossiyskie sootçestvenniki v Turtsii: istoriya i covremennost'* (Stambul 2008),s. 156-159.)

Giriş

Osmanlı ile Rusya İmparatorlukları arasındaki ilişkilerin tarihi hayli eskiye dayanmaktadır. İki imparatorluk arasındaki ilişkilerin uzun yüzyıllar bugünkü dostane düzeyde olduğunu söylememiz zordur. Rusya ile son savaş 1917 yılına, Rusya'da ihtilalin patlaması dönemine kadar sürmüş olan Birinci Dünya savaşıdır. Rusya'da çarlık rejimi yıkılırken Türkiye'de de sultanlık dönemi sona ermiştir. Rusya'da kurulan Sosyalist rejim Mustafa Kemal (Atatürk)'in Ankara hükümetine düşmanları ile savaşı esnasında yardımda bulunmuştu. Bu şekilde başlayan siyasi ilişkiler, her hangi savaşa neden olmadan, 90 yıldır barış içinde sürmektedir. Bu iki devletin geçmiş tarihine baktığımızda en uzun barış dönemidir.

Çok uluslu federal yapıya sahip olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan bir hayli Türk ve Müslüman kökenli toplulukların akrabaları yaşamakta idi. Bunların esas kökenleri çarlık Rusya'sına dayanmaktadır. Bugün bağımsız cumhuriyetleri bulunan Azeri, Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmenleri bunun dışında bıraktığımız halde de, bugün Rusya Federasyonunda, bazılarını kendi adlarına özerk cumhuriyetlerinin de bulunduğu, İdil-Ural Bölgesindeki Tatar ve Başkurtların, Kuzey Kafkasya'daki, Türkiye'de Çerkez genel adıyla bilinen, Abhaz, Adige, Kabarda, Çeçen, İnguş, Ossetinler ile Karaçay-Balkarların akrabaları Türkiye'de yaşamaktadır. Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan aynı kökten gelen bu topluluklar 1990'lı yıllarda Bağımsız Devletler Topluluğunun ortaya çıkması ve Rusya Federasyonunda da dünyaya açılmaya başlaması dolayısıyla bir birleri ile ilişkiye girme fırsatını bulmuşlardır.

Tatar Adı:

Henüz birinci dünya savaşı patlak vermeden önce Osmanlı Türkiye'sinde de "Tatar" ve "Türk" tartışması ciddi boyutlara ulaştıncaya tanıdığı Türkçü ilim adamı Yusuf Akçura bu konuda bir makale yazarak iki tarafı uzlaştırmaya çalışmıştı.¹ Bolşevik ihtilâlden sonra ise Kırım'dan olsun, İdil-Ural bölgesinden olsun yurtdışında değişik ülkelere sığınmak zorunda olan aydınlar, genelde kendi ülkelerindeki gelişmelerin aksine, uluslarına daha değişik adlar vermeyi tercih ettiler. Kazan Türklerine "Şimal Türkleri" denildiği gibi, İran Türklerine de "Cenup Türkleri" diyenler oldu. Fakat bu tabirler umurun kabulüne mazhar olmadılar.² Kırımlı aydınlar "Kırım Tatar" tabiri yerine "Kırım Türkleri" tabirini kullanırken³, Kazanlılar da "Tatar" yerine "Kazan Türkleri" veya "İdil-Ural Türkleri" tabirini tercih ettiler.⁴ Bunlardan A. Battal-Taymas yabancı dillerde çıkan makalelerinde de "Kazan Türkleri" tabirini kullanıyordu.⁵ Bunların bir istisnasını ise belki de ülkesinde dahi meşhur bir yazar ve siyasetçi olarak ortaya çıkmış olan Ayaz İshaki (İdilli) teşkil ediyordu ve o ihtilâlden önce kısa bir süre yaşayan "İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarlarının Millet Meclisi" tarafından resmi olarak kullanılan "Türk-Tatar" tabirine sıkıca sarılmıştı.⁶ Çarlık Rusyası kökenli Tatar aydınlarının Türkiye'de "Tatar" adını tercih etmemelerinin bir nedeni de bu kelimenin Türk halkı arasında genel olarak menfi olarak kullanılması olabilir.⁷ Fakat yine de Türkiye'de yaşayan bazı Tatar aydınları, yukarıda belirtilen şahıslar kadar kamuoyunda etkili olmasalar da "Tatar" adı üzerinde ısrar ediyorlardı ve bu ısrar aslında muhacerette bulunanların çoğunluğunun samimi görüşünü aksettiriyordu.⁸ Bazı Türk araştırmacılar da bu durumu tespit ederek, "Kazan Türkleri aslen su katılmamış Türk olmalarına rağmen, bugün dahi bu ismi (Tatar) inat ile taşırlar", diye şikâyet etmişlerdir.⁹

Son yıllarda ise SSCB'deki gelişmelerin de etkisi ile Türkiye'deki Kırım Tatar kökenli yazarların da "Kırım Türkleri" ile birlikte "Kırım Tatarları" tabirini de kullandıklarına şahit oluyoruz.¹⁰ "Kazan Türkleri" tabirinin yerine "Tatar Türkleri" veya "Tatar" adlarının kullanılmaya başlanması da hemen hemen aynı zamanlara rastlamaktadır.¹¹ Batılı araştırmacılar da son dönemlerde genelde "Kırım Tatar" ve "Tatar" tabirlerini kullanmaktadırlar.¹²

İşte bu nevi şartlar dolayısıyla olsa gerek Tatar kökenli ilim adamları 1920'li yıllardan 1980'li yıllara kadar yazdıkları eserlerde, makalelerde "Kazan Türkleri" tabirini kullandılar. 1990'lı yıllardan itibaren ise Türk bilim adamları "Tatar Türkleri" tabirini kullanmaya başladılar. Bu tabir iki topluluk arasındaki akrabalığı vurgulamanın bir şekli oldu. Türkiye'de kökenleri Tatar olmamakla birlikte "Tatar" sözünün yaygın olarak soyadı olarak ta kullanıldığı bilinmektedir. Şırnak ve civarındaki bir Kürt aşiretinin de adı "Tatar" olarak bilinir. Diğer bir ifade ile her Tatar bizim bildiğimiz "Tatar" değildir.

Tatarların Türkiye ile ilişkileri

İdil-Ural Bölgesinde yaşayan Tatar-Başkurtlar 1552 yılında Rusya hâkimiyeti altına girdikten sonra, Osmanlı devleti ile zaten olmayan ilişkilerini ancak XVIII. yüzyıldan sonra geliştirmeye başlamışlardı. 1789'da Çariçe Yekaterina II'nin talimatı ile Ufa'da kurulan "Orenburg Ruhani İdaresi", yani müftülük sayesinde Tatar-Başkurtlar ve diğer Müslüman kökenli halklar

Rus Devletinin inançlarını resmen tanımamasını fırsat bilerek, ihtiyaçları olan din kitaplarını başlıca Osmanlı İmparatorluğundan temin etmeye başlamışlardı. Daha sonra hacılar da Osmanlı himayesi altında bulunan, bugünkü Suudi Arabistan'daki, Mekke Medine'ye İstanbul üzerinden gitmeye başladılar. İstanbul bir hayli camii, din adamları ve Müslümanların Halifesinin merkezi olması dolayısıyla, hacca gidilerken uğranılan bir merkeze dönüşmüştü. Böylece İstanbul'a uğrayan Tatar hacıları dönüşlerinde edindikleri intibaları da ülkelerine götürüyorlardı.

İlişkilerin arttığı dönem Çarlık Rusya'sında 1905'te meşrutiyetin ilanı, yani Çar Nikola II'nin tebaasına serbesti vermesinden sonraki dönem oldu. İstanbul'da basılan kitap, gazete ve dergiler serbestçe gelmeye, gençler tahsil Türkiye'ye gitmeye başladılar. Henüz yeni canlanmakta olan Tatar basınında gerek Osmanlı Türkçesinin, gerek fikirlerinin etkili olmaya başladığı görüldü. Her ne kadar Stolypin'in iki yıl sonra (1907) başbakanlığa getirilmesi ile özgürlükler kısıtlandıysa da, Tatar gençlerinin ve aydınlarının gözleri açılmaya başlamıştı.¹³

Ancak Birinci Dünya savaşının patlak vermesi (1914) ve her iki devletin bir birine hasım olması, bu ilişkileri kopardı. Bu kopukluk Sovyet döneminde de devam etti, toplam olarak daha önceden Türkiye'ye yerleşmiş olan Tatarlar ile anavatandakilerin ilişkisi 75 yıldan fazla bir süre koptu. Demek ki en azından üç nesil, bunlar en yakın akrabalar olsalar dahi, bir birlerinden habersiz kaldılar.

Türkiye'de yerleşen Tatarlar veya Tatar göçleri

İlk göçmenler:

Tatarlar XIX. yüzyılın ikinci yarısında itibaren Osmanlı topraklarında yerleşmeye başlamışlardır. Genellikle Balkanlar'da özellikle bugünkü Romanya'nın Dobruca (Dobrogea) eyaletinin Köstence (Constanța) şehrinde, İstanbul, İzmir, Bursa ile Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, bugünkü Suudi Arabistan'ın Mekke ve Medine şehirlerinde, bugünkü Suriye'nin Şam (Damascus) şehirlerinde rastlanıyorlardı. Çoğunun molla, hacı, müderris (öğretmen) veya medrese talebesi gibi dini kimliğe sahip olduklarını görüyoruz.¹⁴

1897 döneminde göçenler:

Rusya'da 28 Ocak 1897'de yapılacağı ilan edilen ilk genel nüfus sayımı Müslüman Tatarlar arasında huzursuzluk yaratmış, halkın bir kısmı asıl amacın kendilerini Hıristiyanlaştırma olduğunu düşünmüşlerdi. 20 Mart 1897'de alınan kararlar ise, bu korkuların bir kısmının hakikate dönüştüğünü de göstermişti. Çünkü bu kararlarla ana dili, din ve eğitim konusunda bazı kısıtlamalar getirilmişti. Baskılar neticesinde Kazan eyaletinde bazı olayların çıktığı ve bunların asker aracılığı ile bastırıldığı Osmanlı Devletine kadar ulaşan haberler arasındaydı.¹⁵

Osmanlı arşiv belgelerine göre Tatarların 1850'lerden itibaren tek tük olarak göçmeye başladıkları anlaşılıyor. XIX. ve XX. yüzyıllarda bilhassa Kazan, Ufa, Samara, Orenburg gubirnalrı (eyaletler) ile Batı Sibirya'dan göçler olmuştur. Topluca göç edenler Anadolu'da başlıca Hüdavendigâr, Ankara, Trabzon, Sivas, Aydın vilayetlerine iskân ettirilmişlerdir. Bunlardan bugüne kadar izleri sürdürülebilenleri, Eskişehir, Çifteler İlçesi Osmaniye (Kuruhöyük) gibi birkaç köyde mevcuttur.¹⁶

Aydınların göçü:

İstanbul'a yerleşerek burada vefat eden ilk meşhur Tatar aydını tespitlere göre din âlimi Abdünnasır Kursavi (1771/72–1812) olmuştu.¹⁷ 1866'da ilk batılı anlamda Tatar hikâyesi olan *Hüsemaddin Menla* (molla)'nın yazarı Musa Akyiğitzade (1865–1923)¹⁸ de 1887'de İstanbul'a gelip yerleşen, iktisat alanında çalışan ve Harp Akademisinde hocalık yapmış tanınmış Tatarlardan idi. Birinci (1905) ve ikinci Rus (1917) ihtilâllerinden sonra o dönemin Osmanlı Devletine veya daha sonra kurulan Türkiye Cumhuriyetine sığınan, bazıları bizzat cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tarafından davet edilen aydın ve bilim adamların sırasıyla aşağıdaki gibidir.

Türk Ocakları Derneği ve *Türk Yurdu* Dergisi kurucularından tarihçi Prof. Dr. Yusuf Akçura (Akçurin) (1876–1935)¹⁹ 1905 ile 1908 yıllarında Rusya'da faaliyet göstermiş bir şahıstır. Dr. Hamit Zübeyir Koşay (1897–1984) diğer faaliyetlerinin yanında Ankara Etnografya müzesinin kurucusu olarak tanınır. Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat (1900–1964)²⁰ dünya çapında bir Türkolog olarak İstanbul Üniversitesinde yıllarca görev yapmış ve birçok temel eser ortaya koymuş bir bilim adamıdır. Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat (1903–1971)²¹ 20 üzerinde kitabı ve çok sayıda makaleleri ile tanınan çok başarılı bir bilim adamıydı. Eserleri arasında *Rusya Tarihi* adlı eseri Türk okuyucusuna Rusya'yı tanıtan en belli başlı Türkçe eserdir. Prof. Abdülkadir İnan (1889–1976) Türk okuyucularına Sibirya ile Orta Asya etnografyasını tanıtan bir araştırmacıdır. Muharrem Feyzi Togay (1874–1947) çeviri, kitaplarının dışında *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Son Saat* gibi Türk basının ileri gelen gazetelerinde dış politika ile ilgili yazıları tanınmıştı. Aynı şekilde Halim Sabit Şibay (1883–1946) da dini ve millî yazıları ile Türkiye'de tanınmıştı. Prof. Dr. Ahmet Temir (1912–2003)²² 1929 yılında maceralı bir şekilde SSCB'de kaçarak Türkiye'ye sığınmış, Türkiye'nin ilk Moğolca bilen Türkologu olarak şöhret kazanmış, 1961–1975 yılları arasında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü müdürlüğü yapmış, yıllarca Ankara Üniversitesinde dersler vermiş ve bir hayli eserin müellifidir. Tanınmış Tatar yazarı (aş.-bk.) Ayaz İshaki'nin kızı Saadet İshaki Çağatay (1907–1989) da Rusya'da doğmuş, babası ile Almanya'da

bulunmuş, sonradan Türkiye'ye yerleşerek, Ankara Üniversitesinde Türkolog olarak çalışmıştır. Babası ve kocası adına bir vakıf kurmuştur.

Bilhassa İslamcı kesimin dikkatini çeken bir şahıs ise ilk defa 1910 yılında Türkiye'ye gelen Abdürreşid İbrahim (1857–1944) idi. O Rusya'da çok aktif bir yayıncı, İslam birliği taraftarı, siyasetçi kimliği ile Türkiye'de de *İslam Dünyası* dergisini çıkaranlar arasına katılmış, konferansları Mehmet Akif Ersoy'u da etkilemiş (*Safahat* adlı külliyesinde özel bir bölüm de vardır), *Sebilürreşat* dergisine yazmış, Türkiye'de uzun kalmamasına rağmen iki ciltlik *Alem-i İslam* adlı otobiyografik eseri son yıllarda tekrar yayınlanarak dikkati çekmiş çok renkli şahıs idi.²³

Türkiye'ye İdil-Ural bölgesinden sığınan diğer bir kategoriye ise 1917 ihtilalinden sonra bir süre aynı siyasi kaderi paylaşanlar teşkil eder. Bunların başında Ord. Prof. Dr. Sadri Maksudi (Maksudov) Arsal (1879–1957)²⁴ gelir. Kendisi başta siyasetçi ve daha sonra bilim adamı olarak tanınır. Çarlık Rusya'sında 2. ve 3.(1907–1912) Devlet Duma'larına seçilmiş bir Tatar aydınıdır. En önemli özelliğini ise Ufa'da 20 Kasım (3 Aralık) 1917'de açılan "İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarlarının Millet Meclisi" başkanlığına seçilmesi olmuştur. Bu Millet Meclisi 12 (25) Nisan 1918'de Bolşeviklerin Meclisi işgal ve kapatmasına kadar sürmüştür.²⁵ Yeni rejimin elinden kaçıp kurtulan Millet Meclisi üyeleri arasında Türkiye'ye sığınanlar arasında Sadri Maksudi Türkiye'de de faaliyetleri ile dikkati çekmiştir. Kendisi Sorbonne (Paris) Üniversitesinde iken Türkiye'ye davet edilmiş, Hukuk fakültesinde dersler vermiş,1930'dan 1938'e kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üyesi olmuş, 1950'de ise Demokrat Partiden milletvekili seçilmiştir.

Sadri Maksudi gibi aynı kaderi paylaşıp da yeni rejimden kaçarak kurtulan ve Türkiye'ye sığınanlar en meşhurlarından ikinci yeri belki de Ord. Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidi (Velidov) Togan (1891–1970)²⁶ almaktadır. Bir ara "Millet Meclisinde" de yer alan Zeki Velidi, daha sonra "Küçük Başkurdistan" kurma projesi ile "Millet Meclisi"ne ters düşmüş, ordu kurmuş, Bolşeviklerle işbirliği yaparak bugünkü Başkurdistan'ın kurulmasında rol almış, ancak Stalin ve diğerlerinin aldatmalarına kurban giderek ülkesinden kaçmak zorunda kalmıştır. Türkiye'de ise 1925'ten itibaren ölümüne kadar İstanbul Üniversitesinde öğretim yapmış ve birçok değerli esere imza atmıştır.

"Millet Meclisi" üyelerinden gazeteci, yazar ve politikacı Muhammed Ayaz İshaki (İshakov) İdilli (1878–1954)²⁷ Polonya, Almanya ve Uzak Doğu ülkelerinde uzun yıllar "İdil-Ural ülkesi" konusunda mücadele ettikten sonra, ikinci dünya savaşı patlak verince Türkiye'ye gelmiştir. Ülkesinde Tatar edebiyatının çok önemli temsilcilerinden biri olan bu zat yurt dışında da hayli eser vermiştir. Diğer bir "Millet Meclisi" üyesi Abdullah (Abdulbari) Battal Taymas (1865–1969)²⁸ Türkiye'de dili sadeleştirme konularında çalıştığı gibi, *Kazan Türkleri* adlı eseri ile şöret bulmuş, Tatar ileri gelenleri ve ihtilal yılları hakkındaki eserleri ile tanınmıştır. "Millet Meclisi" üyesi Zakir Kadiri Ugan (1878–1954) Türkiye'de İbn Haldun, el-Belazuri, Taberi gibi tanımış Arap bilim adamlarından yaptığı çeviriler ile tanınmıştır. "Millet Meclisi" üyesi olan ve Türkiye'ye sığınanlar arasında Fuat Tuktar Ural (? – 1938) ile Ömer Tiregul Tanrıku (? – 1938)'un adlarını da belirtmek gerekir.

Başka mesleklerde sivriyenler arasında ise Türk ordusuna katılıp, Türkiye'nin kurtuluş mücadelesi istiklal savaşına katılanlar mevcuttur. Bunlardan Tabip Tuğyinerel Fikret Altan (1889–1979) ile Albay Yakup Orakoğulları (1886–1920) gibilerini sayabiliriz. Ankara Üniversitesi Tıp fakültesinde çalışan Prof. Dr. Veli Odar (1899–1975) da tıp alanında akla gelen isimler arasındadır. Hem tıp alanında çalışmış hem de cemiyet hayatına katkıda bulunmuş olanlardan Dr İsmail Ziya Tiregül (1891–1974) yıllarca "İdil-Ural Türkleri Derneği" yöneticiliği yapmıştı. Dr. Lebib Karan (1887–1964) *Tatarların Töpchigisi* (Tatarların Kökeni) gibi manzum eserlerinin yanında, "Süyümbike Kültür Derneği" adıyla kurduğu dernek aracılığı ile bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Dr. Mahmut Alukay (1930–2001) ise "Kazan Türkleri Derneği"nde faal görev almış, derneğin *Kazan* adlı dergisinin imtiyaz sahibi olmuştur. Türkiye'nin ilk Petrol Dairesi Başkanı olan Yük. Müh. Kemal Lokman (1899-1976), Pektim Genel Müdürlüğü yapmış Yük. Mühendis Kemal Mijgar (1930-) ile Ankara Opera ve Balesi şeflerinden ve armoni hocası Mithat Akaltan Türkiye'ye sığınan Tatarlar arasındadır. Diğer bir şahıs ise 1950'li yıllarda Devlet Su İşleri'nde barajlar konusunda büyük hizmetler veren Yük. Müh. Mahmut Tahir (1922–1991)'dir. Kendisinin diğer mühim bir özelliği Tatar-Başkurtlar hakkında *Kazan, Kardeş Edebiyatlar, Emel, Türk Kültürü* ve yurt dışında çıkan *Central Asian Sıurvey* gibi dergilerde makaleler yayınlanması olmuştur. Ahmet Veli Menger (1891–1978)²⁹ hemşerilerini ve kökenini unutmayan nadir şadamlarından biri idi, dolayısıyla da gerek Ankara'daki, gerek İstanbul'daki, derneklere yardımlarda bulunmuş, *Kazan* dergisini finanse etmiş, bu dergide bizzat makaleler yazmış, hatta mali sıkıntıya düşen *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü*'nü de madden desteklemiş bir şahıstı. Ord. Prof.Dr. Reşid Rahmeti Arat ile Ahmet Veli Menger'in vasiyetleri üzerine her ikisinin kütüphaneleri Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsüne bağışlanmıştır.³⁰ Menger'in kızı Safiye İmre babası adına bir vakıf kurmuş, ancak vefatından sonra bu vakfın faaliyeti durmuştur.

Yukarıda adını verdiğimiz veya vermediğimiz bir hayli aydın doğdukları ülkelerini ve dolayısıyla Rusya'yı da unutmamışlar bunları eserlerinde, makalelerinde, konferanslarda yaptıkları konuşmalarında dile getirmişlerdir. 1914 ile 1990 yılları arasında, neredeyse 75 yıldan fazla bir süre iki ülke arasında ilişkiler kopuk olduğundan Rusya hakkındaki bilgi ancak işte bu şekilde Türkiye'ye sığınanlardan alınabilmisti.

1950'li Yıllarda Göçler:

Ruslar, İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatar-Başkırtlar ve Rusya'daki diğer azınlıklar Çin'in kuzey eyaleti Mançurya'ya 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başlarında yerleştiler. Bu halkların Mançurya'ya buradan ise Çin'in diğer bölgelerine, Kore'ye ve Japonya'ya yayılması için başta ekonomik ve daha sonra siyasi nedenler vardı. İlk neden 1898 yılında Doğu Çin Demiryolunun (DÇD) inşasına başlanması, ikinci neden ise 1917'de Rusya'da ihtilâlin patlak vermesi idi. İhtilal yüz binlerce işçi, köylü, asker, varlıklı insan, aydın, azınlık vb. kader kurbanlarının başta Mançurya'ya daha sonra ise diğer Uzak Doğu ülkelerine sığınmasına neden oldu. Mançurya ve Uzak Doğunun diğer ülkelerinde belki de 50 yıldan az kalmış olmalarına rağmen Ruslar ve diğer azınlıklar kendi inançlarını, dillerini ve kültürlerini korumak için oldukça başarılı faaliyetler de yürüttüler. Çünkü ülkelerine geri döneceklerini düşünmüyorlardı.

Aslında bu bölgede başta Çin-İngiltere (Fransa, Almanya vb), daha sonra Japon-Çin, Çin-Rus, Japon-Rus ve en son olarak ise Japon-Sovyet ve Japon-ABD rekabeti 1945'ten sonra Uzak Doğu ülkelerine yerleşmiş olan eski Rusya vatandaşlarına bir darbe daha vurdu, bazıları kandırılarak bazıları tutuklanarak Sovyetler Birliğine götürüldüler. Bir yazarın ifade ettiği gibi Sovyetler Birliğine dönenler "kızgın tavandan, ateşin içine" düştüler.³¹ Daha şanslı olanları, yani vize alabilenleri ABD, Kanada, Avustralya veya Türkiye'ye sığındılar. Böylece yaşları ilerlemiş olanlar ömürlerinde iki, hatta üç defa ülke değiştirmek zorunda kaldılar. Her yeni ülke yeni sıkıntılar, yeni uyum sorunları, yeni ekonomik zorluklar demektir.³²

En büyük gurup diye addedeceğimiz, gurup ise 1950'li yıllarda Çin'den (Japonya'dan gelenlere T.C. vatandaşlığı henüz onlar orada iken verilmişti) serbest göçmen statüsü ile Türkiye'ye kabul edilenler oldu. 1949 ile 1958 yıllarında Çin'den (bir miktar Japonya'dan) Türkiye'ye göçenlerin sayısı 500 ile bin civarında olarak tahmin edilmektedir.³³

Diğer etnik topluluklarla karşılaştırıldığında sayıları çok az ve dağınık yaşayan bu Tatar-Başkırtlar Türk toplumuna bir sorun yaratmamışlar, göçmen olmanın verdiği dürtünün etkisiyle de olsa gerek, çalışkanlıkları ile de çevrelerinde takdir toplamışlardır. Genel tespit olarak Türkiye'ye yerleşen Tatar-Başkırtların arasında okuma-yazma bilmeyenlerin olmadığını, ekserisinin Türkiye'de geçim indeksine göre daha yüksek ücret ödenen işlerde çalıştıkları, yabancı bir dil bilenlerin ortalamanın çok üstünde olduğu anlaşılır.³⁴

Bu konulardaki bilimsel verilerin yetersiz olması tespitlerimizde doğal olarak eksiklikler doğuracaktır. Çünkü İdil-Ural bölgesinden gelenlerin bir hayli ve daha ziyade onların çocukları gerek Tatarca ile Türkçenin çok yakın olması, aynı dini inançları paylaşmaları, dağınık yaşamaları, Türkiye'de Rusya'da olduğu gibi etnik kökene göre bir ayırım yapılmadığı için Türkiye'ye kolayca entegre olarak, kendi cemaatleri ile ilişkilerini kesmişler veya köklerini unutmuşlardır. Dolayısıyla bu gibilerin kökenini tespit etmek mümkün olamamaktadır.

Bilhassa Uzak Doğudan göç edenler, buldukları ülkelerde kendilerine tamamen yabancı unsurları arasında yaşadıklarından, kültürel ve dini kimliklerini korumak için mektepler, mescitler açmış, milli ve dini işlerini organize etmiş, kitap, dergi ve gazete yayımlamışlardır. Ancak Türkiye'ye gelince bu ihtiyaçlarından aynı din ve mezhebe mensup olduklarından dini faaliyetleri ortadan kalkmıştır. Ancak Türk toplumuna tanıtmak ve kendi gençlerine aktarmak kaygısı bazı kültürel faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Tatar Dernekleri:

Türkiye'de Tatarların dernekçilik faaliyetlerinde birkaç derneğin adı geçer. İlki aslında Ayaz İshaki'nin (yk. bk.) hayatta olduğu dönemde gayri resmi olup da, 1955'te kurulan "İdil-Ural Türkleri Kültür ve Sosyal Yardım Derneği" idi. 1980'li yıllarda kapanmış ve dernek 1990'lı yıllarda tekrar faaliyete başlamışsa da, mekânı ve yeterli üyeye sahip olmamanın sıkıntısını yaşamaktadır. İkinci bir dernek ise fiilen 1957-1964 yılları arasında mevcut olmasına rağmen, pek de faaliyet gösteremeyen "Süyümbike Kültür Cemiyeti" oldu. Ancak derneğin başkanı Dr. Lebib Karan kendi eserlerini bu dernek adına yayımlamıştı.

1963 yılında ise Uzak Doğudan göç etmiş İstanbul'da yaşayan Tatar gençleri, ekonomist Rifat Muhtesip'in (1925-...) başkanlığında "Tukay Gençlik Kulübü"nü kurdular. Abdullah Tukay (1886-1913)³⁵ gerek ana vatan ve gerekse diasporada Tatarların en büyük şairi olarak kabul edilmektedir. Bu gençlik teşkilatının ise Mart 1965'ten Eylül-Ekim-Kasım 1968'de kadar toplam 24 sayılık her sayısı takriben 10-12 sayfa olan *Tukay Bülteni* çıktı. Bu yayın faaliyetlerinin dışında Tukay Gençlik Kulübü tarafından 1964, 1965, 1966 ve 1967 yıllarının Nisan aylarında "Tukay Bayramı" adı altında milli geceler düzenlendi. Bu milli gecelerde Tukay'ın anılmasının dışında, şiiirlerinden örnekler verilir, ufak oyunlar sahnelenir ve folklor gösterisi yapılırdı.³⁶ 1967 yılındaki "Tukay Bayramı"nda diğerlerinden farklı olarak, Ayaz İshaki (İdilli)'nin *Jan Bayoviç* adlı 4 perdelik büyük piyesinin Çağaloğlu'nda (İstanbul) Milli Türk Talebe Birliğinde sahnelenmesi olmuştu.³⁷ Daha sonra (28 Ekim 1967) "Tukay Bayram"ları "Kazan Türkleri Şenliği" adında devam ettirildi.

1969 yılında "Tukay Gençlik Kulübü" üyelik için yaş haddini kaldırarak "Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği"ne dönüşünce, merhum Ahmet Veli Menger'in maddi desteği ile üç aylık *Kazan* dergisini çıkarılmaya başladı.

Ancak 10 Kasım 1978'de dergiyi maddi olarak yaşatan Ahmet Veli Menger'in vefat etmesi *Kazan*'ın yayın hayatına desteğin son bulmasına, 12 Ekim 1980 askeri darbesi ise İstanbul'daki "Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği"nin kapanmasına neden olmuştu.³⁸

Uzak Doğudan Türkiye'ye göç ederek Ankara'ya yerleşenler ise 1960'lı yıllarda "Kazan Kültür ve Yardımlaşma Derneği"ni kurmuşlardır. Şu anda Fuat Tiniş başkanlık görevini yürütmektedir. Onların başarısı Ahmet Veli Menger'in de desteği ile bir bina satın almaları oldu. Bu sayede göze çarpan bir faaliyeti olmamakla birlikte dernek hala mevcut bulunuyor.³⁹

1990'lı yıllardan sonra ise XIX. yüzyılda Türkiye'ye göç ederek değişik köylere yerleşen Tatar kökenlilerin kendi geçmişlerini ve atalarının vatanları ile ilişki kurmaya başladıkları görüldü. Bu da onlarda dernekçilik dürtüsünü canlandırdı.

Eskişehir'in Çifteler kazası Osmaniye (Kuruhöyük) köyünde 1895 yılında yerleşen Tatarların büyük bir kısmı şehre göçmüşler ve 1992 yılında "Kazan Tatarları Kültür ve Yardımlaşma Derneği"ni kurmuş bulunuyorlar. (Şu andaki başkanı Doğan Yafay). Şehirdeki Tataristanlı öğrencilerle ilgilenen, köylerini de unutmayan, Kazan ile de sıkı ilişkide bulunan en faal dernek durumundadırlar.⁴⁰

Bunun dışında Batum üzerinde gelerek Osmanlı Devletine sığınan ve 1899'da Samsun ili Havza ilçesi Hilmiye köyüne yerleşenler bulunmaktadır.⁴¹ 1910 yılında Konya'nın Cihanbeyli ilçesi Böğürdelik (Reşadiye) köyüne yerleştirilenler ise Batı Sibirya'dan Osmanlı Devletine göç etmişlerdir. Bunları 2007 yılı ortalarında kurdukları derneğin adı "Böğürdelikliler Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği" adını taşımaktadır (Şu andaki başkanı İrfan Yıldırım). Bunun dışında Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesi Çampınar köyü⁴², Kütahya'nın Çavdarhisar ilçesi Efendiköprüsü köyü gibi yerlerde de eski Tatar yerleşimleri mevcut olduğu biliniyor. Kütahya'da Mart 2006'da "Kazan Kültür Derneği"ni kurdular. (Şu andaki başkanı Abdullah Atasever). Manisa'nın Alaşehir ilçesine bağlı Karakova (Gürsu) ile Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesi Çampınar köyünde de 1890'lı yıllarda gelmiş Tatarların mevcudiyeti bilinmektedir.⁴³

Arşiv belgelerinde ise 1900 yılında 32 hane Tatarın Kütahya sancağı, Tavşanlı Nahiyesi Hamidabad köyüne yerleştirildiği veya 1896 yılında 480 Tatar muhacirinin Aydın vilayetinde iskân için bekletildiği belirtilmektedir.⁴⁴ Şimdiye kadar deşifre edilebilmiş Osmanlı belgelerinde Rusya'dan sığınan veya göçen Tatarların yerleştirildikleri diğer yerlerle ilgili de bilgiler bulunmaktadır.⁴⁵

1990'lı yıllarda Türkiye'ye gelenler (yerleşenler):

Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in inisiyatifi ile Türkiye Cumhuriyeti devleti 1992–1993 ders yılında 3 bini orta öğretim öğrencisi ve 7 bini yükseköğretim öğrencisi olmak üzere toplam 10 bin gibi çok yüksek sayıda öğrenciyi devlet burslusu olarak ülkemize getirmiştir.

Projenin hayata geçirildiği günden bugüne kadar, toplam 32.595 kontenjan tanınmış, ilgili ülke ve topluluklar bunun 21.863'nü kullanmışlardır. Belki de haklı nedenlerden 10 bin kadar kontenjana ülkeler iltifat etmemişlerdir. Geçen on yıllık süre zarfında ancak 1004'ü orta öğretim, 4015'i yükseköğretim olmak üzere toplam 5019 öğrenci mezun olmuştur. Bu rakamlar başarının çok düşük olduğuna işaret etmektedir. Çünkü gerek verilen burs, gerek eğitim ve gerekse yaşama şartları gelen öğrencilerin çoğunluğunu tatmin etmemiştir. Başta Türk cumhuriyetleri ile Rusya Federasyonu'nda (RF) gerekli antlaşmalar yapılmadığı için bizde dört yıl, onlarda ise beş yıl olan yükseköğretim süresinin denkliği sağlanamadığından, bir hayli mezun öğrenci de mağdur olmuştur.

Yine de bu çerçevede Rusya Federasyonunun Tataristan, Başkurdistan ve başka bölgelerinden yüzlerce öğrenci tahsil için Türkiye'ye geldi. Bunların bir kısmı Yüksek Lisans programlarına da katıldı. Fazla sayıda olmamakla birlikte bir kısmı burada evlenerek yeni hayat kurdular. Şu anda Türkiye'nin değişik kentlerinde eğitim alan 150–200 civarında öğrenci bulunmaktadır.

Öğrencilere ek olarak bazı resmi kurumların bazı bilimsel projelerine katılan ve bir süre Türkiye'de kalan ilim adamları da olmuştur. Ancak son yıllarda siyasetin değişmesi neticesinde bu nevi projeler finansman bulamadıkları için ortadan kalkmıştır. Yine de bazı üniversitelerde sözleşmeli statü ile geçici süre çalışan Tatar ilim adamları bulunmaktadır.

Tabii turistik bir ülke olan Türkiye bilhassa yaz aylarında Rusya Federasyonundan çok sayıda turist çekmektedir ve bunların arasında Tatarlar da bulunmaktadır. Rus turistleri için Türkiye'ye seyahat çok kolaylaşmış bulunmaktadır. Türkiye yabancı ülkelere gelenlere gümrük kapılarında 10 Amerikan doları karşılığında giriş vizesi vermektedir. Bağımsız Türk cumhuriyetleri vatandaşlarına bu vize da kaldırılmıştır. Diğer bir ifade ile yabancılar 10–15 dakikalık bir sürede vizelerine almakta, giriş yaptıkları hava yolu, kara yolu veya deniz limanlarından Türkiye'nin istedikleri yerine gitmektedirler.

Türk vatandaşlarına ise Rusya Federasyonunda gitmek bazen işkenceye dönüşmektedir. Çok önceden sizi davet edecek şahsa veya kuruma pasaport bilgilerinizi ulaştırmanı gerekmekte, o şahıs veya kurum Rusya içişleri bakanlığının vize onaylayan kurumlarında bürokratik bir mücadele vermektedir. Bu mücadele kazanılırsa, mutlaka orijinal vize belgesinin davet edilen şahsa ulaştırılması gerekmekte (posta da kaybolmazsa), ancak şanslı şahıs orijinal vizeyi almakla henüz tam mutluluğa kavuşmamaktadır. Çünkü Rus başkonsolosluk veya konsolosluklardaki çile başlamaktadır. İstanbul Başkonsolosluğu işleri daha da zorlaştırmak için mi anlaşılmas, ancak haftada bir gün vize başvurularını kabul etmektedir. Zaten geç gelen orijinal vize belgesi dolayısıyla, uçak biletinizin olduğu tarihte vizeniz konsoloslukça onaylanırsa mutlu

olabilirsiniz. Tabii bu gecikme riskini göze almak istemezseniz, aracı firmaya 200 Amerikan dolarını vermek zorunda kalmaktasınız. Bu miktar neredeyse Rus vatandaşlarının Türkiye’de tatil yaptıkları miktara denk gelmektedir. Kısacası iki taraflı ilişkiler çok dengesiz şekilde sürmektedir.

Tataristan ile ilişkilerin başlaması:

SSCB’nin son yıllarında Türkiye ile ilişkilerin başladığına şahit oluyoruz. Bunlar başta daha ziyade akademisyenlerin bilimsel toplantılarında bir araya gelmesi şeklinde oldu. Daha sonra bu kervana yazarlar, siyasetçiler, gazeteciler katıldı.

Türkiye ile Tataristan Arasındaki Yarı-Resmi İlişkiler⁴⁶

Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkiler başta kültürel olarak başlamış, daha sonra ticari ve en son olarak da yarı resmi şekilde devam etmiştir. 1992 yılının 21 Martında Tataristan seçmenleri “Tataristan egemen olmalı ve Rusya Federasyonu ve diğer cumhuriyet ve devletlerle ilişkiler eşit antlaşmalarla uluslararası kurallara dayanmalıdır” şeklindeki bir referandumu destekleyince Başkan Mintimir Şeymiyev dünya ve bilhassa Türk kamuoyunun dikkatini çekmişti.⁴⁷ Şeymiyev’in bundan sonrada 19–21 Haziran’da Kazan’da topladığı “Dünya Tatarları Kongresi” değişik ülkelerdeki Tatarları celp etti. Özel olarak Türkiye’den o dönemde başbakan olan Demirel’in Baş Danışmanı ve Büyük Elçi Namık Kemal Zeybek’in bu kongreye katılması ise Türkiye’nin Tataristan’a olan yarı resmi ilgisi olarak yorumlandı.⁴⁸ 1992 yılının Ekim ortalarında ise Tataristan başkanı Türkiye’ye davet edildi. Resmi olarak davet edilme imkânı olmadığı için Şeymiyev Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin (TOBB) davetlisi addedildi, ancak Esenboğa havaalanında Devlet Bakanı Orhan Kılıcı ve Rusya Büyük Elçisi Albert Çernişev ve o dönemin TOBB Başkanı Yalın Erez tarafından karşılandı. Şeymiyev o dönemin başbakanı Süleyman Demirel tarafından da kabul edildi. Şubat 1994 ise Kazan Moskova ile “hâkimiyeti paylaşma antlaşmasını” imzaladı. Bunu bazı gözlemciler: “Tataristan’ın egemenliği ortadan kalkıyor mu?” şeklinde de sorguladılar.

Ancak Türkiye ile Tataristan arasındaki yarı resmi ilişkiler bundan sonra da devam etti. Dönemin başbakanı Ferit Muhametşin (şimdiki parlamento sözcüsü) ve başka bakanlar Türkiye’yi ziyaret ettiler. Haziran 1995’te büyük bir tüccar gurubu TOBB Başkanı Yalın Erez’in liderliğinde Tataristan’ı ziyaret ettiler. İki ülke arasındaki ilişkilerde mühim bir dönüm noktası Moskova’nın ikna edilerek Ekim 1996’da Kazan’da T.C. Başkonsolosluğunun açılması oldu. Sırasıyla Alphan Şölen, Ahmet Rıza Demirel, İsmail Safa Yüceer Kazan Başkonsolosu olarak görev yaptılar (Bu günlerde Ahmet Ergin bu görevi üstlenecektir). Türkiye’nin Moskova’daki temsilciliğinden (büyükelçilik) sonra ikinci temsilciliğinin Kazan’da açılmış olması da mühim bir gelişme olarak yorumlanabilir. Tataristan da 1998 başlarında İstanbul’da bir ticari temsilcilik açtı ve başına Marat Murtazin adlı genç bir diplomatı getirildi.⁴⁹ Daha sonra Ramil Mavlyutov ve Radik Gimaddinov (halen) bu görevi sürdürdüler. İki yıl kadar önce ise “Tataristan Cumhuriyetinin Türkiye Cumhuriyetindeki Yetkili Temsilciliği” ticari faaliyetlerini “Tatarstan Trade House Ltd. Şti.” devrederek başına eski temsilci Mavlyutov getirildi.

Türkiye ile Tataristan arasındaki ilişkilerde diğer mühim, belki de tarihî diye adlandırabileceğimiz adım 4–7 Mayıs 1998 tarihlerinde Türk Cumhuriyet ve topluluklarından sorumlu Devlet Bakanı Prof. Dr. Ahat Andican başkanlığındaki resmi Türk delegasyonunun Tataristan’ı ziyaret etmesi oldu. Dönemin başbakanı Ferit Muhametşin’in resmi daveti üzerine Kazan’a gelen heyet bundan önce de başlamış olan ekonomik, bilimsel ve kültürel ilişkilerin durumunu inceledi. Bu ziyarete Rusya Federasyonu’na dâhil olan bir Türk cumhuriyetine Devlet Bakanı seviyesinde yapılan ilk resmi ziyaret olması bakımından da ehemmiyeti vardı.

Prof. Dr. Ahat Andican’ın başkanlığındaki Türk heyetinde bakanlıktan üç kişi, iki TRT mensubu, bir çevirmen, 13 iş adamı ve ilim adamı olarak da bu satırların yazarı bulunuyordu. Baş Konsolosumuz Alphan Şölen heyete Kazan’da katıldı, Kazan’a gidış esnasında ise Tataristan’ın İstanbul’daki temsilcisi Marat Murtazin refakat etti. Türk heyeti başbakan Ferit Muhametşin ve diğer resmi şahıslar tarafından karşılandı. Heyetin ilk ziyareti Başkan Mintimir Şeymiyev’e oldu. Şeymiyev konuşmasında “ilişkilerin gelişmesinde en mühim rol kardeşim Demirel tarafından oynandı” diye başlayarak, iki ülke arasındaki öğrenci değişimine, ortak evliliklere, Tataristan’da açılan Türk-Tatar liselerine dikkati çekti. Türk işadamları ile bazı sorunlar olmasına rağmen yeni işbirliği imkânlarının araştırılmasını arzuladığını ifade etti. Prof. Dr. Ahat Andican da iki ülke ve halklar arasındaki dostluğa değinerek, Başbakan Mesut Yılmaz’ın sonbaharda Moskova’ya yapacağı resmi ziyaret programına Kazan’ı da dâhil etme ümidini dile getirdi. Tabii ki bu ziyarete herkes sıcak bakmadı, Tataristan’daki Rus basını bu ziyarete ilgi göstermeyerek belki de memnuniyetsizliğini ifade etti veya cidden de bu ziyareti ehemmiyetsiz buldu. Ancak *Veçernaya Kazan* adlı Rus gazetesi (5 Mayıs 1998) “ (Rusya’da meşhur) Alla Pugaçeva’nın konserini izlemek üzere hatta Türk Devlet Bakanı Ahat Andican da dün Kazan’a geldi...” diye yazarak bu resmi ziyareti küçümsemeyi veya alay etmeyi tercih etti.

Türkiye ile Tataristan Arasındaki Ticari/Ekonomik İlişkiler

Türk işadamlarının Tataristan’la ilgisinin pek fazla olduğu söylenemez. Rusya Federasyonu’na yönelik “bavul ticareti”nden Tataristan da payına düşeni almaktadır, ancak bunun kalıcı veya devamlı bir ilişki olamayacağı artık anlaşılmıştır. Tataristan’la Türkiye arasındaki ticari ilişkilere Türk işadamı Ertürk Değer’in Tataristan ile ortak kurduğu “Taturo” firmasında çıkan yolsuzluklardan dolayı gölge düşmüştü. Tatar tarafı, Değer’in kendilerini 23 milyon dolar

dolandırdıklarını iddia etmektedirler. Konu mahkemededir; ancak Tatarları tatmin edecek bir sonucun ortaya çıkması pek beklenmemektedir.⁵⁰ Bu olay iki ülke arasındaki itimadı da sarsmaya başlamıştı.

Ancak yine de Tataristan'da inşaat sektöründe oldukça başarılı faaliyet gösteren Türk şirketleri bulunmaktadır. "Odak" inşaat Zareçiyev ve Akbars bankalarının binalarını, buna ek olarak da Kazan'ın en büyük oteli "Safar"ı (1997 Haziran) başarı ile tamamlamış bulunmaktadır.⁵¹ Bunun dışında "İlk Umud" inşaat da Sverbank banka binasını başarı ile tamamlamış, 400 konutluk apartmanlar ve Kazan Kremil (Kale içi)'nde Kul Şerif Caminin inşasını başarı ile tamamlamıştır. Diğer ufak çapta iş yapan Türkler de bulunmaktadır. Türk Hava Yolları'nın 1998 yılının Martından itibaren İstanbul-Kazan arasında haftada iki gün olmak üzere (Pazartesi ve Perşembe) başlattığı direkt seferleri bir müddet sonra kesmiş, 2007 yılında (Salı ve Cuma) tekrar başlatmıştır. Tataristan Hava yollarının ise İstanbul ve yaz aylarında Antalya seferleri devam etmektedir.

Türkiye ile Tataristan arasındaki ticaret hacmi bir milyar Amerikan dolarını aşmış bulunmaktadır. Bu miktar Rusya Federasyonu ile Türkiye arasındaki ticari hacmin %10'unu teşkil eder. Tataristan Türkiye'ye başta yılda 3, 5 milyon ton petrol olmak üzere değişik petrokimya ürünleri satmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliğinin Gümrük Birliğine dâhil olması dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkiler (Mavi Akım hariç) pek fazla gelişmemektedir. Buna rağmen Rusya Federasyonu Türkiye'nin Almanya'dan sonraki ikinci mühim ticari ortağı seviyesine gelmiş bulunmaktadır.

Türkiye ile Tataristan Arasındaki Bilim-Eğitim-Kültür İlişkileri

Tatar ilim adamları Türk Dil Kurumumu ile Atatürk Kültür Merkezi'nin değişik yayın projelerinde görev almışlar, bazı ilim adamları ders vermek üzere bir müddet Türkiye'de bulunmuşlardır. Aynı şekilde inceleme, araştırma ve Türkçe ders vermek üzere Marmara ve diğer bazı üniversitelerden Araştırma Görevlileri bir süre Tataristan'da kalmışlardır. On kişilik bir Türk bilim heyeti ilk defa olarak 1992 Haziranında Kazan'da düzenlenen "Uluslararası Türkoloji Kongresi"ne katılmıştı. Bundan sonra ise çeşitli sayıda Türk bilim adamını Kazan'da düzenlenen seminer, sempozyum, konferans veya kongrelere katılmaya devam etmektedirler. Rus Türkolog Moskovalı ilim adamı İgor Kormuşin başta Marmara Üniversitesinde çalışmış ve daha sonra Doğu Akdeniz Üniversitesinde istihdam imkânı bulmuştur. Türkiye'de geçici veya sürekli çalışan Tatar kökenli olan ve olmayan Rusyalı bilim adamlarının sayısı artmaktadır.

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Faaliyetleri:

Tataristan, Tatarlar ve Rusya ile ilgili en fazla faaliyetin M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde yapıldığını görmekteyiz. 10 Mart 1992'de "Türk Dünyası İçinde Sadri Maksudi Arsal" konulu bir toplantı; daha sonra 26 Nisan 1995'te "95. yılında Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti'yi anma"; 17 Mayıs 1995'te "Prof. Dr. Ahmet Temir'e Şükran" toplantıları ve 17 Aralık 2003 "Stalinizm ve Türk Dünyası" Sempozyumu düzenlendi. Aynı enstitünün haftalık toplantıları çerçevesinde ise Rusya, Tataristan ve Tatarlarla ilgili bir hayli bilimsel konuşmalar da yapıldı.⁵²

Diğer üniversitelerde veya konuyla ilgilenen vakıf ve derneklerde de bu konularda bilimsel toplantıların yapıldığını bilmekteyiz.

Çeşitli Türk üniversitelerinde son on yılda oldukça sayıda doktora tezinin savunulduğuna da şahit oluyoruz. Bunlar başta dil ve edebiyat, daha sonra tarih, uluslararası ilişkileri, ekonomi gibi konuları içermektedir. 1992'den bu güne, yani son 15 yıl içinde eskisi ile mukayese edilemeyecek kadar yüksek lisans ve doktora tezleri ortaya çıkmıştır. Tespit edebildiğimiz doktora tezlerinin sayısı 25'i geçmiştir.⁵³

Resmi kurumların Faaliyetleri:

Türk dünyasının altı bağımsız ülkesi olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'ın Kültür Bakanları, 1992 yılının Haziran ayında TÜRKSOY'u (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi) kurdular. Daha sonra bu anlaşmaya gözlemci üye statüsüyle Rusya Federasyonu dâhilinde bulunan Tataristan, Başkörtostan (Başkurdistan), Tıva, Hakasya ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Moldova Cumhuriyeti'nin Gagauz Yeri Özerk Bölgesi katıldı.

Bütün resmi kurumlarda olduğu gibi burada da anlaşılabilir bir bürokrasi mevcuttur. Ancak ülkeler arasında başka türlü tesis edilemeyen resmi kültürel ilişkilere de katkısı olduğu inkâr edilemez.

Bir takım toplantı faaliyetlerinin dışında yayınlarda yapmaktadır. Ancak bu eserlerin sayısı on yılda 20'yi aşmamıştır.⁵⁴

Diğer kurumlar arasında en faali olarak Türk Dil Kurumu'nu gösterebiliriz. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı* adlı dergisinde yeri geldikçe Tatarlarla ilgili makaleler yayımlanmaktadır, ayrıca bir edebi eser de bu yayınları arasında çıkmıştır.⁵⁵ Türk Tarih Kurumu ise son yıllarda genel olarak Türkler özel olarak Tatarlar ile ilgili ancak iki eser yayımlamış bulunmaktadır.⁵⁶ Kültür Bakanlığı ise "Başlangıçtan Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi" çerçevesinde 2001 yılında üç ciltlik (17,18. ve 19.) *Tatar Edebiyatı* ve 2006 yılında da iki ciltlik (29. ve 30.) *Başkurt Edebiyatı* antolojilerini yayımlamış bulunmaktadır.

Özel yayınevlerinin faaliyetleri:

Süyümbike süjesi Tatar hanlık tarihinin acı bir safhasını canlandırmakta olup, bu sembol yurt dışındaki Tatarlar tarafından da benimsenmiştir. Örnek vermek gerekirse Türkiye’de yayımlanan *Kazan* dergisi de dış kapağında bu sembolle yayımlanmıştır (Tataristan’da çıkan *Kazan Utları*’nda olduğu gibi). Türk kamuoyuna ilk olarak bu tarihi figür İlgaz Nouruzhan’ın *Süyümbike* adlı romanı ile ortaya çıkmıştır. Bundan sonra bu konuda bir hayli kitabın yayımlandığını görürüz.⁵⁷

Son dönemlerde ise Bolşevik ihtilal döneminde yetişen meşhur Tatar sosyalistlerinden Mirsait Sultan Galiyev’e ilginin hayli arttığını görmekteyiz. Sultan Galiyev ile ilgili eserlerin bir kısmı Türkçeye çeviriler şeklinde ulaşmış veya orijinal yapıtlar ortaya çıkmıştır. Bu nevi yayınların tespit edebildiğimiz kadar sayıları ona ulaşmıştır.⁵⁸ 2007 yılında Türkiye’de Tatar edebiyatı ile ilgili yayımlanan eserlerden biri de Tataristan parlamentosu üyesi, yazar, şair ve dram yazarı Razil Veliev’in şiir kitabıdır.⁵⁹

1997 yılında T.C. Marmara Üniversitesi ile Kazan Devlet Üniversitesi arasında bir işbirliği projesi imzalanarak, ufak çapta da olsa ikili öğrenci ve öğretim elemanı mübadelesine başlanmıştır. Türkiye’nin başka üniversitelerinin de bu nevi işbirlikleri olduğu duyumunu almaktayız. Tataristan İlimler Akademisi Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü⁶⁰ ile M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü işbirliği ile bir bilimsel ekspedisyona gerçekleştirilmiştir.⁶¹

En yoğun ilişkiler belki de eğitim sahasında kendini göstermektedir. Bugün Tataristan’da 4–5 adet Türk-Tatar Lisesi faaliyet göstermektedir. Türkiye’de Fethullah Gülen okulları da olarak bilinen bu liselerde Tatarca ve Rusçanın dışında, Türkçe ile İngilizce öğretilmektedir. Yerel yöneticiler bu okullarda memnun olduklarını ifade etmektedirler. Geçmişten örnek vermek gerekirse Kazan’da Moskova semtinde bulunan Türk-Tatar Lisesi 1996/97 ders yılında 104 mezun vermiş ve hepsi Tataristan veya Türkiye’de bir Yüksek Okula (üniversiteye) girme başarısını göstermiştir. Bu da Tatar ana-babalara çok cazip gelmektedir.⁶² Ancak son yıllarda Rusya Federasyonu bu okulları kapatma eğilimi içine girmiş bulunmaktadır. Tataristan’daki okulların yönetimi de yerel makamlara geçmiş bulunmaktadır. Ekim 2007 başında Moskova’dan gelen savcılık müfettişleri bu okulları incelemeye başlayarak, eğitimin genel Rus eğitim sistemine uygun olup olmadığı veya dini unsurlar içerip içermediği konusu araştırılmaya başlamıştır.⁶³ Yukarıda da ifade edildiği üzere 200 civarında Tataristanlı öğrenci de Türk üniversitelerinde tahsil görmektedir.

Tatar ilim adamları Türkiye’de/ Konferanslar:

Henüz SSCB dağılmadan önce Tataristan’dan Türkiye’ye ilk ziyaret eden bilim adamları, ikisini de kaybettiğimiz Profesörler Yahya Abdullin ile Ebrar Kerimullin olmuşlardır. Onlar İstanbul’da Marmara Üniversitesi tarafından 21–25 Ağustos 1989 tarihleri arasında düzenlenen “Milletlerarası 5. Türkiye Sosyal ve Ekonomi Tarihi Konferansı”na katılmışlardı. Daha sonra yine Marmara Üniversitesi tarafından 18-20 Kasım 1991’de düzenlenen “Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumuna”a şimdiki Rusya Federasyonundan şu şahıslar katılmıştı⁶⁴: Prof. Dr. Mirfatih Zekiev, Dr. Rafael Muhammedinov, yazar ve milletvekili Razil Valeev, yazar Batulla Müslihoğlu (Tataristan) ile Prof. Dr. Talmas Garipov ve Doç. Dr. Almas Şeyhullof (Başkurdistan). Bu onların (Zekiyev hariç) Türkiye’ye ilk ziyaretleri olmuştu.

Yukarıda da bahsedildiği üzere bundan sonra gerek Kazan da gerek Türkiye’nin başta İstanbul olmak üzere, Ankara, İzmir ve diğer şehirlerdeki bilimsel toplantılarına her iki taraftan da katılımlar artmıştır. İlki 27 Şubat 2003’te İstanbul’da Marmara Üniversitesinde düzenlenen “Tatarlar ve Tataristan: geçmiş, bugün ve gelecek” adıyla bilinir. İkincisi 20–21 Şubat 2004 tarihlerinde Ankara’da Bilkent Üniversitesinde düzenlenen uluslararası “Volga-Ural Çalıştay”na (sempozyumu) diğer ülkelerden olduğu gibi Tataristan’dan da katılım olmuştur. Her ikisi de Dr. Gönül Pultar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ankara Milli Kütüphanesinde ise 26 Eylül 2004 tarihinde “Ayaz İshaki’yi anma” toplantısı yapılmıştır.

Kazan Şehrinin 1000. Yılı Akademik ve Kültürel Faaliyetleri:

Kazan şehrinin 2005 yılındaki 1000. yıl kutlamaları akademik, kültürel ve basın yönünden de etkili olmuştur. 22–24 Nisan 2005’te İstanbul’da “Ayaz İshaki-Tahir Çağatay İdil-Ural-Türkistan Vakfı”nın desteği ile Doç. Dr. Timur Kocaoğlu tarafından “Altın Orda ve Varisleri 2. Uluslararası Konferansı” düzenlendi. 29 Mayıs 2005’te Tarık Zafer Tunaya Salonundan İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Tataristan Yetkili Temsilciliği ve İdil-Ural Türkleri Derneği desteği ile Prof. Dr. Nadir Devlet tarafından “Kazan Şehrinin 1000. Yılı Sempozyumu” düzenlendi. Ayrıca Marmara ve Yeditepe Üniversitelerinde bu konuyla ilgili konuşmalar yapıldı. 24–26 Haziran 2005’te İslam Konferansı Teşkilatı IRCICA’nın (İslam tarihi, sanatı ve kültürü araştırma merkezi) genel başkanı Dr. Halit Eren tarafından “2. Uluslararası İdil-Ural Bölgesinde İslam Medeniyeti Sempozyumu” düzenlendi. Bu çerçevede yine Kazan’da 28–31 Ağustos 2005 tarihlerinde “Bütün Dünya Tatarları Kurultayı” gerçekleştirildi. 8–12 Eylül 2005 tarihlerinde ise tekrar Kazan’da Türk Dil Kurumu, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü ve Tataristan İlimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü tarafından “Türkiye-Tataristan Kültürel İlişkileri Sempozyumu” düzenlendi. Bütün bu toplantılara her iki taraftan akademisyenler katıldı.

1000. yıl ile ilgili Türk basınında çeşitli haberler çıktı. TC. resmî yayın organı TRT ile CNN-Türk gibi özel televizyon kanallarında olayla ilgili özel programlar yayımlandı. Türk Hava Yollarının *Skylife* dergisi 2006 Mart sayısında “Bin Yılın Kenti Kazan” adıyla seferleri yeniden başlattığı hakkında bir tanıtma da yapmıştı.⁶⁵ Kısacası bu yıldönümü özel olarak Tataristan’ın genel olarak Rusya Federasyonunun Türkiye’de daha fazla tanınmasına yol açtı.

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin de 30 Haziran 2005 tarih ve 762 sayılı kararnamesi ile Tataristan Cumhuriyeti başkenti Kazan’ın gelişmesine önemli katkılardan dolayı “Kazan bin yıl dönümü” anısına madalya verilmesini

uygun gördü. Türkiye’de aralarında Tatarların da bulunduğu on-on beş kişiye bu madalyalar 15 Aralık 2005’te Rusya Federasyonunun İstanbul Başkonsolosluğunda düzenlenen bir tören ile Başkonsolos A. Krivenko tarafından verildi.

11–12 Kasım 2006 tarihlerinde Dr. Gönül Pultar tarafından Kütahya’da Tataristan’dan bilim adamlarını katıldığı “Uluslararası İdil-Ural Sempozyumu” ve 13 Mayıs 2007’de de Gülnur Üçok tarafından İstanbul Tarık Zafer Tunaya salonunda “Sadri Maksudi Arsal’ın 50 ölüm yıldönümü dolayısıyla anma” toplantısı düzenlendi.

Tataristan Yönetiminin Türkiye’deki Kültürel Faaliyetleri

Tataristan’ın Türkiye’deki kültürel faaliyetlerini sergilemesinde TİKA, TÜRKSOY gibi devlete bağlı kurumların dışında bilhassa İstanbul Büyükşehir Belediyesinin rolünü vurgulamak gerekir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. 2001’de “Türk Dünyası” etkinlikleri çerçevesinde, Tataristan Cumhuriyeti Devlet Sinematografya Orkestrası ile Tataristan Müzik ve Dans Günleri etkinliğini, 8–9 Mayıs 2003’te “Tataristan Müzik ve Dans Günleri”ni gerçekleştirmişti. 7–8 Mayıs 2004’te “3. Türk Dünyası Opera Günleri” nedeniyle Cemal Reşit Rey (CRR) salonunda gerçekleştirilen şölene, Tataristan’dan Musa Celil Akademik Opera ve Bale Tiyatrosunda iki sanatçı katılmıştı. 1 Temmuz 2004’te ise İstanbul Şehir Tiyatrosunun düzenlediği “1. Uluslararası Tiyatro Festivali”ne Kazan Gali Asgar Kamal Tiyatrosu bir eserle katıldı. Bu yıllarda yapılan buna benzer daha ufak çaptaki sanat gösterileri burada yaşayan Tatarların çok ilgisini çekmişse de, genel olarak Türk seyircisini kendine pek fazla celp edememişti.

Ancak Tataristan’ın Türkiye’deki kültürel etkinliklerindeki atılımı Tataristan Kültür Bakanı Zile Veliyeva’nın gayretleri ve İstanbul Büyükşehir Belediye’sinin maddi katkıları ile T.C. Kültür Bakanlığının da destekleri ile gerçekleştirilen son yıl etkinliklerinde kendini gösterdi. 2–3 Mayıs 2006 tarihlerinde İstanbul’da gerçekleştirilen “Tataristan Kültür Günleri” gösterileri eskileri ile karşılaştırıldığında Tatarlar dışında büyük Türk seyircisini çekmesi açısından da başarılı idi. Tataristan Şarkı ve Dans Asamblesinin İstanbul ve Eskişehir’de düzenlenen Sabantuy⁶⁶ festivallerine katılması da Türkiye’de yaşayan Tatarlara büyük destek oldu. Aynı şekilde 7–10 Haziran 2007 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen “Tataristan Kültür Günleri” Taksim ile Sultanahmet meydanlarında verilen sokak konserleri dışında CRR salonunda ve ayrıca İstanbul ile Kütahya Sabantuylarında ki gösterilerle Türkiye’de daha büyük bir kesime ulaşma başarısını sergiledi. 2007 yıldaki gösteriler “Türkiye’de Rusya yılı” olması dolayısıyla hem Tatar hem de Rus dans ve şarkı kültüründen örnekler vererek Rusya Federasyonunun milli ve kültürel yapısını tanıtmaya da hizmet etmiş oldu.

Özet

57 Müslüman ülkenin üye olduğu İslam Konferansı Örgütü (Organization of Islamic Conference) son yıllarda Rusya Federasyonu ile ilişkilerini geliştirdi ve Rusya örgüte gözlemci üye olarak kabul edildi. Böylece kendisinde, örgütün bir hayli üyesinin nüfusundan fazla, 20 milyon Müslüman’ın yaşadığı bir ülkeye böyle bir statünün verilmesi çok uluslu ilişkilere de katkı sağladı. Bu gelişmelerde Tataristan Devlet Başkanı Mintimir Şeymiyev’in rolü ayrıca dikkati çekiyor. Geçen sene Rusya’nın başlattığı proje kapsamında, Rusya ile İKÖ üyesi ülkeler arasında ilişkileri geliştirmek amacıyla 18 Müslüman ülkesinin katılımıyla Stratejik Vizyon Grubu (Group of Strategic Vision) adıyla bir oluşum hayata geçirilmişti. Bu amaçla, Grubun ilk toplantısı Mart 2006’da Moskova’da, ikincisi ise Ağustos 2006’da Kazan’da yapılmıştı. Sonuncusu ise Tataristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı M. Şeymiyev’in katılımı ile 1- 2 Şubat 2007 tarihleri arasında İstanbul’da gerçekleştirildi.⁶⁷

Rusya Federasyonu’nun Türkiye ve diğer Müslüman ülkelerle ilişkilerinde Tatarlara da önemli rol vermesi diasporadakileri de mutlu etti. Çünkü diasporadakiler ile Rusya’daki Tatarlar ancak 15–16 yıldan sonra birlerini tanımaya başladılar. Türkiye’dekiler ile anavatanda kalanlar bu uzun sürede değişik rejimlerde farklı hayatlar yaşadılar. Birbirlerini tanıma sürecinde Türkiye’dekiler de Rusya’dakilerin bir haylisi de ana dillerini unuttuklarını veya düşük seviyede bilmekte olduklarını keşfettiler. Daha sonra rejim farklılıkları, siyasi, ekonomik ve sosyal şartlar nedeniyle aynı kavramları kullandıkları durumlarda da farklı şeyler söylediklerini anladılar. Her ne kadar Türkiye’ye yerleşenler anavatanla kültürel bağlarını bir takım dernekler ile korumaya çalışmışlarsa da, anavatandakilerin onlardan habersiz yetiştiklerini gördüler. Yine de uzun bir dönem geçmiş olmasına rağmen peremeç⁶⁸, pilmen⁶⁹ gibi yemek, İdil-Kama Bulgarları, Kazan Hanlığı, Süyümbike, Sabantuy, Tukay gibi tarihi şahıs ve kavramların hala her iki tarafta da yaşadığını, bir hayli ortaklıklarının ve akrabalarının olduğunu keşfettiler.

Tatarlardan kendi dillerine vakıf olanlar Türkiye’ye geldiklerinde Türkçe ve Tatarca’nın ne kadar yakın olduğunu ve yerli halkla da kolayca anlaşabildiklerini gördüler. Türkiye’de yaşayan bilhassa dini geleneklerin, babalarından, dedelerinden duydukları geleneklere çok benzediğini öğrendiler. Kısacası onların Türkiye ile Rusya arasında köprü olmaları için doğal yetenekleri, tarihten gelen birikimleri vardı. Zaten Türk halkının mühim bir kısmı da onları kaybolan akrabaları gibi gördü.

Her ne kadar Türkiye’dekiler için o kadar kolay olmasa da, Rusya’dakiler için artık Türkiye’ye iş, eğitim, ziyaret veya turistik olarak gelmek bir sorun olmaktan çıkmış bulunuyor. Bütün bu faktörler iki ülkenin her geçen gün bir birini daha iyi tanımaya, yakınlaşmaya yol açıyor. İnsanlar tarihi düşmanlıkları değil bugünü yaşıyorlar. Bunu en iyi yaşayanlar da bir birlerinden uzun yıllar kopmuş olanlar. Dolayısıyla büyük çoğunluk ilişkilerin daha da gelişmesini, huzur içinde birlikte yaşamayı arzuluyor.

(Makalenin Rusça özeti: “Tatari: Most mejdu Rossiey i Turtsiey”, *Rossiyskie sootçestvenniki v Turtsii: istoriya i covremennost’* (Stambul 2008),s. 156-159.)

¹ Y. Akçura, " Türklerle Tatarlar birdir. İkisi de medeniyete hizmet etmişlerdir", *Altın Armağan*, (İstanbul 1328/1912), s. 37–59.

² Z.V. Togan, " Harici Türklerini ifade eden tabirler", *Türk Yurdu*, XXVI, sayı 1 (Eylül 1942), s. 2.

³ E. Kırmal, *Der nationale Kampf der Krimtürken*, (Emsdetten 1952).

⁴ A. Battal-Taymas, *Kazan Türkleri*, (Ankara 1966); A.N. Kurat, " Kazan Türklerinin tanınmış tarihçi ve milliyetçilerinden Hadi Atlas (1875–1940 ?)", *Kazan*, sayı 15 (1975), s. 1–6.

⁵ A. Battal-Taymas, "Kasantürkische und Baschkirische Literatur", *Handbuch der Orientalistik, V Bd. Altaistik, I. Abt. Turkologie*, (Leiden/Köln 1966), s. 427–441.

⁶ Bk. *Yaña Milli Yul* 'da (1928–1939 Berlin) çıkan makaleleri.

⁷ "Pis Tatar" (Kırım'dan göç esnasında hastalık nedeniyle Tatarların karantinada bırakılması ve bu yüzden onların pis olarak yorumlanmasının bir neticesi olabilir), "Tatar suratlı" (ablak, çirkin suratlılara verilen isim), "Tatar, Tatar iskeleden ...ok atar" gibi tekerlemeler, XIII. y.y.'da Cengiz Han'ın ordularının Anadolu'ya yaptıkları seferlerde kanlı izler bırakmaları ve bunun Tatarlara (kasıt Moğollar) bağlanması, 1402 Ankara savaşında Timur'un "Kara Tatar" askerlerinin Bayezid'i mağlup ederek Osmanlı Devletini nerede ise ortadan kaldırmaları, 2. Viyana muhasarası esnasında başarısızlığın Kırım Hanlığının atlılarının geri çekilmesine atfedilerek "Tatar ihaneti"nden bahsedilmesi v.b. Türkiye'de hâlâ basit, hatta aydın halk arasında dahi "Tatar" adının menfi yorumları olarak yaşamaktadır.

⁸ L. Karan, *Tatarlarnıñ Tüpçığışı*, (İstanbul 1962).

⁹ H.N. Orkun, " Türk sözünün aslına dair", *Türk Yurdu*, sayı 1 (234), (Temmuz 1954), s. 23.

¹⁰ Bk. *Emel*, sayı 202, (Mayıs/Haziran 1994).

¹¹ *Kazak ve Tatar Türkleri*, (İstanbul 1976); "Tataristan Yazarlar Birliği Başkanı Renad Muhammedi ile Sohbet", *Türk Edebiyatı*, sayı 252 (Ekim 1994), s. 37–40; İ. Enginün, "Sırat Köprüsü Sultan Galiev", *Türk Dili*, sayı 511 (Temmuz 1994), s. 48–55.

¹² J. Matuz, *Krimitatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen*, (Freiburg 1976); İ. Çeneli-A. Gruber, *Krimitatarische Chrestomatie aus Gegenwartstexten*, (Wiesbaden 1980); A. Fisher, *The Crimean Tatars*, (Stanford 1978); J. Strauss, "Language modernization- the case of Tatar and modern Turkish", *Central Asian Survey*, sayı 12(1993), s. 565–576.

¹³ Fazla bilgi için bk. N. Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905–1917)*, 2. bsk. (Ankara: TTK Yayın. 1999).

¹⁴ A. Ocaklı, *İdil-Ural Bölgesinden Göçler, Neden ve Sonuçları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul 2001), s. 28.

¹⁵ A.g.e., s.19-20.

¹⁶ A.g.e., s.50-52.

¹⁷ A. Temir, "Abdünnasir Kursavi /1771/1772–1812)", *Kazan*, sayı 4 (Haziran 1971), s. 44–45.

¹⁸ Musa Akyiğitzade (1865–1923). Penza doğumlu olup yine orada Rus lisesine devam etmiş; 1885'te Kazan'a, oradan 1887'de İstanbul'a gitmiş, İstanbul'da ilm-i servet ve Rusça öğretmeni olmuştu. Daha sonra memuriyete geçerek Doğu Anadolu ve Suriye'de bulundu. 1917'de İstanbul'da Katanov Kütüphanesi'ne (şimdiki Türkiyat) idareci oldu. Akyiğitzade'nin edebi kişiliğinin yanında iktisat ile ilgili çalışmaları da vardır. 19. y.y.'ın ekonomik akımlarından biri olan "himayeci ekonomik politika" taraftarıdır.

İstanbul'da Harp Okulu ve Harp Akademisinde iktisat öğretmenliği vazifesinde bulunmuş; 1910 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Kitabı, Harp Okulu öğrencilerine ders kitabı olarak Pangaltı'daki Harbiye Matbaasında basılmıştır. Akyiğitzade'nin Harbiye ve Harp Akademisinde öğretmenlik yaptığı dönemde Mustafa Kemal de öğrencidir.1898 ve 1900 yıllarında iktisatla ilgili 2 eseri yayınlanmıştır. 1923'te vefat eden Akyiğitzade Çengelköy mezarlığında eski Tıbbiye Müdürü Zekai Paşa'nın yanına defnedilmiştir. Geniş bilgi için bk. T. Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm 1860–1900*, (Ankara 1992).

¹⁹ Yusuf Akçura (Akçurin) (1879–11.3.1935). Simbir (bugünkü Ulyanovsk)'de doğmuş olup, babası çuha fabrikatörü Hasan, annesi ise Kazan'ın tanınmış ailelerinden Abdürreşid Yunus(ov)'un kızı Bibi Fahri Banu'dur. Yusuf Akçura, orta tahsilini İstanbul'da Askeri Rüştiye'de tamamladı, 1897'de erkân-ı harp sınıfına ayrıldı. Yıldız Sarayı'nda sorgulandı ve Fizan'a sürgüne yollandıysa da Ahmet Ferit (Tek)'le Paris'e kaçtı ve burada

"Ecole Libre des Science Politiques"u *Essai sur l'histoire des Institution del'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu Müesseseleri Tarihine Dair Bir Deneme) adlı tezle tamamladı. 1905'te Kazan'a döndü. Burada "Medrese-i Muhammediye"de tarih öğretmenliği yaptı ve *Tarih ve Ulum* adlı tarih kitabını yayınladı. Bu arada Ayaz İshaki (İdilli) ile birlikte *Kazan Muhbiri* gazetesini çıkardı (Sahibi ve sorumlu müdürü: Avukat Seyid Gerey Alkin). Rusya "Müslüman İttifakı" veya sadece "İttifak" adlı siyasi teşkilatının kurulmasına ve şekillenmesine hizmet etti. I. Duma'ya tevkif edildiği için katılmadı. 1908'de Türkiye'de meşrutiyetin ilanı üzerine İstanbul'a döndü. "Türk Derneği"nin kurucuları arasında yer aldı; *Türk Yurdu* dergisini çıkardı; "Türk Ocağı"nın kurulmasında aktif çalıştı. İstiklal harbine katıldı; 1925'te İstanbul milletvekili oldu, 1925'te Ankara Üniversitesi siyasi tarih profesörlüğüne tayin edildi; "Türk Tarih Tedkik Cemiyeti"nin başkanı oldu. Geniş bilgi için bk. M. F. Togay, *Yusuf Akçura'nın Hayatı*, (İstanbul 1944). (Kitabın bilhassa giriş kısmında bir hayli hatalar mevcuttur). Ayrıca bk. S. M. Arsal, "Dostum Yusuf Akçura", *Türk Kültürü*, sayı 174, (1977), s. 346–354; N. Binark, "Yusuf Akçura", *Kazan*, sayı: 10, (1973), s. 32–36; N. Devlet, "Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876–1935)", *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri*, (Ankara: T.K.A.E. Yayın. 1987), s. 17–33; A. Temir, *Yusuf Akçura* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın. 1987).

²⁰ http://tr.wikipedia.org/wiki/Re%C5%9Fid_Rahmeti_Arat

²¹ Akdes Nimet Kurat (1903–1971). Doğu Avrupa Türk kavimleri ve Türk-Rus ilişkileri konusunda araştırmalarıyla tanınmış bir tarihçidir. 22 Nisan 1903'te Berkete köyünde (bugünkü Tataristan Cumhuriyeti'nde Novoşişminsk'te) doğdu, 8 Eylül 1971'de İstanbul'da öldü. Babası Molla Tahir Şahmurad, annesi Şakire İrfan'dır. İlk ve orta öğrenimini babasının nezaretinde Rusya'da yaptı. Liseyi Bügülme'deki Rus okulunda 1920'de tamamladı. Rus okulunda okumasına rağmen, meşhur tarihçi Hadi Atlasi'nin tesiri ile milli duygu ve tarih şuuruna sahip olarak yetişti. 1920'de Rusya'da, bilhassa Tataristan'da, açlık yıllarının başlaması üzerine ARA (açlara yardım için kurulan teşkilat) da çalıştı. 1924'te Türkiye'ye sığınarak İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'ne girdi ve önce Felsefe, sonra Tarih bölümlerinde tahsiline devam etti. Fuat Köprülü tarafından Türkiyat Enstitüsü'nde görevlendirildi (Fuat Köprülü'nün yanında araştırmacı olarak çalıştı) (1925). 1928'de Tarih Bölümünde tahsilini bitirince Konya Erkek Muallim Mektebi'ne tarih öğretmeni olarak atandı. Bu arada Avrupa imtihanına girdi ve 1929'da doktora yapmaya hak kazanarak Almanya'ya gitti. Almanya'da Breslau (bugün Polonya'da Wrocław) ve Hamburg Üniversitelerinde Bizans tarihi üzerine teziyle "Felsefe Doktoru" unvanını aldı (1933) İstanbul'a dönerek Orta zamanlar Tarihi doçent adayı olarak Edebiyat Fakültesi'ne girdi. 1937 yılında üniversiteden ayrılarak bir buçuk yıl İsveç'te Uppsala Üniversitesinde, Stockholm'de Devlet Arşivi'nde çalıştı. Avrupa kentlerinde araştırma ve incelemelerde bulundu. Hazırlamakta olduğu *Prut Seferi ve Barışı* adlı eserine malzeme toplamak üzere Berlin, Viyana, Paris, Lahey ve Londra'daki arşiv kütüphanelerde çalıştı. 1938 yılında İstanbul'a döndü kısa bir süre Denizli Lisesi'nde öğretmen, 1939 yılında Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü'nde tarih öğretmenliği yaptı. 1941 yılında Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Doçent oldu. 1944'te Rus Dili ve Edebiyatı Profesörlüğü'ne tayini yapıldı. 1953–1955 yılları arasında D.T.C.F. Dekanlığı görevinde bulundu.

6–12 Ocak 1971 de Avustralya'daki Orientalistler kongresine davet edilen Kurat'ın hükümetçe yol üstünde ve Güney Amerika'da Türkiye'yi tanıtıcı ilmi konferanslar vermesi istendi ve Kurat Dışişleri Bakanlığı'nın uyguladığı program gereğince çeşitli ülkelerde konferanslar verdi. Türk lehçelerinden başka Rus, Leh, Alman, İsveç, Fransız dillerini bilmekteydi. (Fazla bilgi için bk. Ayla Peköz, <http://tarihforumu.org/ctd/?q=node/61>)

²² Ahmet Temir (1912–2003). 19 Nisan 2003 Cumartesi günü Ankara'da 91 yaşında vefat eden Prof. Dr. Ahmet Temir, Tatar asıllı olup, Rusya Federasyonu Tataristan Cumhuriyeti Elmet şehrinde 14 Kasım 1912'de dünyaya gelmiş bulunmaktadır. Henüz beş yaşında iken 1917 Ekim İhtilali patlak vermiş, iç savaş çıkmış ve dokuz-on yaşında iken bölgede hüküm süren 1921–22 yıllarındaki dehşetli açlığı görmüştür. İlk eğitimini o zamanlar bir kasaba olan Elmet'te bir medresede görür. 1920'de babasını Bügülme'ye imam tayin ettikleri için oraya giderler. Onu orada Rus okuluna kaydederler. Bu arada akrabası olan tanınmış Tatar tarihçisi Hadi Atlasi'nin teşviki ile

---

Almanca da öğrenmeye başlar. Ancak 1926 yılında Ahmed'i molla çocuğu olduğu için okuldan kovarlar. On dört yaşındaki bir çocuk için bu çok kötü bir tecrübedir. Bu durum onu ülkeden kaçma gibi zor bir karara yöneltmiştir. Neticede henüz 17 yaşında iken 17 Haziran 1929'da dört arkadaşı ile bin bir meşakkatle Batum'a ulaşır, ancak üçü güvenlik güçlerine yakalanır. Ahmet ile sonra Topkapı Sarayı Müzesinde çalışacak olan Ahat-Ural Bikkul, bin bir tehlikeler atlatarak gizlice 8 Temmuz 1929'da, Türkiye'ye iltica ederler. Prof. Dr. Yusuf Akçura'nın kefil olması ile başta Trabzon Muallim Mektebi'ne oradan da İstanbul Haydarpaşa Lisesine devam eden Ahmet Temir 1935'te bu liseden mezun olmuş ve Ankara'daki Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesine kaydolmuştur. 1936 yılında kazandığı bursla Almanya'ya yollanmış ve burada gösterdiği başarı ile 2 Haziran 1943 yılında Felsefe Doktoru unvanını almıştır. Almanya'da tahsilde iken babası Carullah ve başka şahısları, akrabaları tarihçi Hadi Atlasi ile birlikte tutuklayıp, 15 Şubat 1938 yılında kurşuna dizdikleri haberini alır. Bu onun için korkunç acı bir haber olur, uzun yıllar bunun etkisinden kurtulamaz. Doktora öğrenciliği esnasında 1936–1943 yılları arasında Tatarca lektörü olarak çalışmış, bir müddet Almanlara esir düşen İdil-Uralı Tatar, Başkurt ve Çuvaş askerleri ile de ilgilenmiştir.

Doktorasını tamamlayan Temir Türkiye'ye döner, askerlik görevini yapar, 1947–51 yıllarında Müzeler Genel Müdürlüğünde çalışır. Daha sonra iki yıl Hamburg Üniversitesinde Türkçe lektörü olarak çalışır ve aynı zamanda doçentlik tezini hazırlar. 1 Ağustos 1953'te doçent unvanını alır. 1955 yılında ise DTCF Türkoloji Bölümünde göreve başlar, 1962 yılında profesörlüğe yükseltilir, 1982 yılında 70 yaşında iken bu üniversiteden emekli olur.

Türkoloji ve Mongolistik üzerine uzman olan Temir'in telif ve tercüme kitapları bulunmaktadır. Bunun dışında değişik ansiklopedilerde, derlemelerde, hatıra kitaplarında ve dergilerde iki yüzün üstünde makalesi bulunmaktadır. Üniversite hocalığı esnasında bir hayli öğrenci yetiştirmiş, Türkçe'ye değerli eserler kazandırmıştır.

1961 ile 1975 yılları arasında Ankara'da Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün kurucu müdürü olarak görev yapmıştır. Enstitü onun başkanlığında en parlak dönemini yaşamıştır. Aynı zamanda Türk Dil Kurumu (Ankara), International Society for Oriental Research (Frankfurt), La Société Finno-Ougrienne (Helsinki) ve Societas Uralo-Altaica (Hamburg) gibi uluslararası bilimsel kurumların da üyesidir. Bunun dışında dağcılık, buz pateni gibi sporlarla uğraşmış, bir ara keman çalmış ve tutkulu satranç oyuncusu olmuştur. Ankara Satranç Derneği ve Bund Deutscher Fernschachfreunde (Alman Uzaktan Satranç Severler Birliği) üyesi olmuştur.

Merhum son günlerine kadar bilimle uğraşmış, hatta 13 Nisan 2002'de Türk Tarih Kurumu Konferans salonunda "Yusuf Akçura'nın 125. Doğum Yıldönümü" münasebeti ile bir panel düzenlenmesinde ön ayak olmuştur.

²³ İ. Türkoğlu, *Sibiryalı Meşhur Seyah Abdürreşit İbrahim*, (Ankara 1997).

²⁴ Sadri Maksudi Arsal (1880–1957): Politikacı ve ilim adamı. Paris'te hukuk tahsili yaptı. 1906'da Rusya'ya dönerek politika ve cemiyet işleri ile uğraşmaya başladı. 19.1.1918 ile 25.4.1918 tarihleri arasında faaliyette bulunan "İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatarları Milli İdaresi"nin başkanlığını yaptı. 1923'te Sorbon (Paris) üniversitesinde Türk tarihi dersleri verdi. 1925'te Türkiye'ye davet edildi. Hukuk mektebinde dersler verdi. 1930–1934 döneminde Şebn Karahisar, 1934–1938 döneminde Giresun'da mebus seçildi. 1934'ten itibaren emeklilik tarihi olan 1945'e kadar İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde hocalık yaptı. 1950'de Demokrat Partisi'nden Ankara mebusu seçildi. 1957'de İstanbul'da vefat etti. Geniş bilgi için bk. N. Devlet, "Doğumunun 90. yılı Dolayısı ile Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal (1880–1957)", *Kazan*, (1970), sayı: 2, s. 26–28. A. B. Taymas, *Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler*, (İstanbul 1959); "Sadri Maksudi sayısı", *Türk Kültürü*, sayı: 53, (Mart 1967); A. Ayda, *Sadri Maksudi Arsal*, (Ankara 1991).

²⁵ Fazla bilgi için bk. N. Devlet, *1917 Ekim İhtilali ve Türk–Tatar Millet Meclisi*, (İstanbul: Ötügen Yayın. 1998).

²⁶ Ahmed Zeki Velidi Togan (1891–1970): Bilim adamı ve politikacı. Bugünkü Başkurdistan'da doğdu. 1910–1911 yıllarında Kazan'da "Kasımiye" medresesinde, 1915 yılında ise Ufa'da Türk tarihi ve Arap edebiyatı tarihi öğretmenliği yaptı. Çeşitli basın organlarında çalıştı, ilmi eserler kaleme aldı. 1917–1923 yıllarında aktif siyasi hayata atıldı. Onun "Küçük Başkurdistan" kurma politikası aynı tarihlerde kurulan "İç Rusya ve Sibir Müslüman Türk-Tatarları Millet Meclisi" ile çakıştı. Neticede Z. Velidi, Bolşevikler ile işbirliği yapmak zorunda kaldı. Onların kurduğu Özerk Sovyet Sosyalist Başkurdistan'ında rol aldı. Ancak daha sonra Bolşeviklerin baskısına dayanamayarak ülkesini terke mecbur oldu. 1923'te Afganistan'a geçerek, oradan Avrupa'ya geldi. Almanya'da Göttingen ve Bonn üniversitelerinde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1925 yılından itibaren ise İstanbul Üniversitesi Tarih bölümü profesörlüğüne tayin edilen Z. Velidi Togan ölümüne kadar bu mevkii işgal etti. *Umumi Türk Tarihine Giriş, Tarihte Usul, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İbn Fadlan Seyahatnamesi, Biruni* gibi çok değerli ilmi eserler verdi. Geniş bilgi için bk. Z. V. Togan, *Hatıralar*, (İstanbul 1969); Rusçası için bk. Z.V. Togan, *Vospominaniya*, (çev. G. Şafikov-A. Yuldaşbaev), (Ufa 1994); İ. Baykara, *Zeki Velidi Togan* (Ankara 1989).

²⁷ Ayaz İshaki (İdilli) (23.2.1878–22.7.1954): Tanınmış Tatar yazarı, gazetecisi ve politikacıdır. Yevşirme köyünde (şimdiki Tataristan'da) bir imam ailesinin çocuğu olarak doğmuş, Çistay ve Kazan medreselerinden sonra 1898–1902 yıllarında "Kazanskaya Uçitelskaya Şkola (Kazan Öğretmen Okulu)"nda tahsil görmüştür. Talebeliği esnasında ihtilalci hareketlere katılmış, 1905'te gizli "Tanğcılar" diye anılan bir siyasi teşkilat kurmuştur. ("Tanğcılar" başta *Tanğ*, sonra *Tanğ Yıldızı* adlı gazeteyi çıkarmışlardır). Bu teşkilat Rus çarlığını ihtilalle devirme taraftarı idi. A. İshaki 1897–1918 yılları arasında hikâye, roman ve piyes nevinden 29 kitap kaleme almış, Rusya Müslümanlarının milli hürriyet hareketlerine katılmış, Bolşeviklerin iktidara gelmesi üzerine de mülteci olarak Paris, Berlin, Varşova ve bir süre Uzak Doğu ülkelerinde yaşamış ve sonra Türkiye'ye yerleşmiştir. Yurt dışında da İdil-Ural'ın istiklalini savunan *Yanğa Milli Yul* dergisini çıkarmış, cemiyet faaliyetlerinde bulunmuştur.

I. Dünya Savaşı boyunca Ayaz İshaki kesin olarak Türkçü bir tutum alarak, Rusya'daki Müslümanları Türk kardeşlerine karşı savaşmamaya çağırıyordu. Tatar-Türk dayanışma ve kardeşliği özellikle *Dulkin İçinde* (Dalga İçinde) ve *Üyge Taba* (Eve Doğru: 1922'de Berlin'de basıldı. Daha sonra Türkiye'de 1941'de ikinci baskısı yapıldı)" adlı eserlerinde işlemiştir. O, romanının kahramanı aracılığı ile kendisinin koyu bir Türk milliyetçisi ve hatta Türk birliği taraftarı olduğunu ispatlamıştır. Geniş bilgi için bk. *100. Doğum Yılı Dolayısıyla Muhammed Ayaz İshaki*, (Ankara 1979). Ayrıca bk. Gustav Burbiel, *Ghayaz İshaqi's Place in Tatar literature*, (Cape Coral 1977); Ş. Güngör, *Yanğa Milli Yul Dergisi ve Tatar Aydınlarından M. Ayaz İshaki (İdilli)'nin Siyasi Görüşleri*, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enst., yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi (İstanbul 1994); L. Gaynanova (haz.), *Gayaz İshakiy*, (Kazan 1991); N. Devlet, "Tataristan Ayaz İshaki'ye Yeniden Kavuştu", *Türk Kültürü*, sayı: 394, (Şubat 1996), s. 191-202.

²⁸ Abdullah Battal Taymas (8.12.1883–26.4.1969): Yazar ve tarihçi. Samara (Kuybişev) vilayetinin Buzavlık kasabası Yanğa Aktav köyünde dünyaya gelmiştir. 1904'te Mısır'a gitmiş, 1908'de "Devlet-i Aliye-i Osmanî" pasaportu ile Rusya'ya dönmüş, *Vakit* gazetesinde çalışmıştır. 1917'de "İç Rusya ve Sibiryaya Türk-Tatarlarının Milli İdare (Millet Meclisi)'sine üye olarak seçilmiş, Bolşevik ihtilalinden sonra Finlandiya'ya kaçmış, 1925 yılında Türkiye'ye gelmiştir. Burada "Matbuat Umum Müdürlüğü"nde, "Türk Dil Kurumu"nda çalışmış, çeşitli dergilere yazılar yazmıştır. Rusya'da altı kitabı basılmıştır. Türkiye'de *İbni Mühenna Lügati*'ni hazırlamıştır. Bunun dışında *Kazanlı Türk Meşhurları* (dört kitap), *Ben Bir Işık Arıyordum* gibi, eserlerinden başka en mühim eseri olan *Kazan Türkleri* Türkiye'de üç defa basılmıştır (1926; 1966; 1991).

²⁹ *Ehmetveli Menger, Hatireler* (Kazan: Gasırlar Avazı Neşriyatı 1997).

³⁰ N. Devlet, "Türkiye'ye Katkıda Bulunan Tatar-Başkurtlar", *T.C. Devletin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınlar Sempozyumu Bildirileri* (Kayseri: Erciyes Üniv. Yayın. 1996), s.161–173.

³¹ Leonid. A. Petrov, "Out of the Frying Pan, Into the Fire: Russian Immigrants in China", <http://north-korea.narod.ru/immigrants.htm>

³² Fazla bilgi için bk. N. Devlet, *Yırak Köncüğüştüğü Tatar-Başkurtlara Ni Buldı?* (Kazan: Kazan Devlet Üniversitesi 2006).

- ³³ N. Öktem, "Türkistan ve İdil-Ural Türklerinin Türkiye'ye Muhaceretleri", *Türk Yurdu*, sayı 380 (Ocak 1960), s. 9-1.
- ³⁴ M. Tahir-N. Devlet, "Türkiye'de Yaşayan Kazanlıların Sosyal Vaziyetlerine İstatistik Bir Bakış", *Kazan*, sayı 6 (Aralık 1971-Şubat 1972), s. 4-7.
- ³⁵ Abdullah Tukay (28.4.1886-15.4.1913): Bolşevik ihtilali öncesi Tatar edebiyatının belki de en büyük şair ve edibidir. Kazan'da Kuçlavıç köyünde dünyaya gelen Tukay küçük yaşta yetim kalmış, binbir güçlükle büyümüştür. İlk şiiri *Fikir* gazetesinde basıldı. 1913 yılında öldüğü zaman 7-8 yıllık şair olmasına rağmen Rusya'da ve hatta Türkiye'de bile tanınmıştı. Öğretici, eğitici, mizahi ve milli şiirler yazmıştır. Her türlü yaşa hitap eden şiirleri vardır. Eserleri Türk dillerinin dışında birkaç yabancı dile de tercüme edilmiştir. Bugün Tataristan Cumhuriyeti'nde adına mükâfatlar verilmektedir. Geniş bilgi için bk. F. Köprülü, "Abdullah Tukay", *Türk Yurdu*, (1913), s. 497-515; A. B. Taymas, "Kazanlı Şair A. Tukay Üzerine", *Türk Kültürü*, sayı: 9, (1963), s. 40-48; H. Zülfiyar, "Abdullah Tukay", *Türk Kültürü*, IV, (1966), s. 347-386; N. Devlet, "Kazan Türkleri ve Abdullah Tukay", *Kazan*, sayı: 3, (1971), s. 6-11; ayn. mlf., "Abdullah Tukay (1886-1913)", *Türk Edebiyatı*, sayı: 151 (Mayıs 1986), s. 54 v.d; ayn. mlf., "Abdullah Tukay Ateist mi idi?", *Türk Kültürü*, XXIV, sayı: 277 (Mayıs 1986), s. 320-326; ayn. mlf., "Tatar Şairi Tukay'ın 100. Yılı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 41 (1986), s. 201-205; ayn. mlf., "Büyük Tatar şairi Abdullah Tukay (1886-1913)", *Kardaş Edebiyatlar*, sayı: 16 (1987), s. 5-18; ayn. mlf., "Büyük Şair Abdullah Tukay (1886-1913)'ın Tatar Halk Edebiyatı Görüşleri", *İ.Ü. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXVI, 1986-1993, (İstanbul 1993), s. 79-116; ayn. mlf., "Was Tukay an Atheist? On the occasion of his 100 th Anniversary", *Central Asian Survey*, VI, sayı: 1, (1987), s. 93-98; ayn. mlf., "Diasporadaki Tatarlar ve Tukay (Doğumunun 110. Yılında)", *Türk Kültürü*, (Şubat 1997), sayı: 406, s. 88-97. F. Özkan, *Abdullah Tukay'ın Şiirleri (İnceleme, Metin, Aktarma)*, (Ankara 1994); N. Devlet, "Çit illerdeği Tatarlar hem Tukay", *Kazan Utları* (Kazan), (Ekim 2006), s. 157-163.
- ³⁶ N. Devlet, "1966 Tukay Bayramı Ardından", *Tukay Bülteni*, sayı 13 (Mart/Nisan 1966), s. 1-3.
- ³⁷ Bk. *Tukay Bülteni*, sayı 20 (Şubat/Mart/Nisan 1967).
- ³⁸ Fazla bilgi için bk. N. Devlet, "Çit illerdeği Tatarlar hem Tukay", *Kazan Utları* (Kazan), sayı 10 (Ekim 2006), s. 157-163
- ³⁹ N. Devlet, "Türkiye'de Kazan Türklerini Tanıtma Meselesi Ne Durumdadır?", *Kazan*, sayı 2 (Aralık 1970), 1-8.
- ⁴⁰ <http://www.kuruhoyuk.com>
- ⁴¹ <http://www.hilmiye.com>
- ⁴² <http://www.campinar.com>
- ⁴³ Bu bilgiler Tataristan Yetkili Temsilciliği başkan yardımcısı İlşad Nazipov tarafından verilmiştir.
- ⁴⁴ A. Ocaklı, *İdil-Ural Bölgesinden Göçler, Neden ve Sonuçları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul 2001), s. 52.
- ⁴⁵ Fazla bilgi için bk. *Osmanlı Belgelerinde Kazan*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın. 2005)
- ⁴⁶ N. Devlet, "Rusya-Türkiye İlişkilerinde Tatarstan Faktörü Var mı?", *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, Derleyen: A. Yalçınkaya, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998), s. 117-136.
- ⁴⁷ S. Erlangen, "Tatar Area Vote Backs Autonomy", *The New York Times*, 22 Mart 1992.
- ⁴⁸ Geniş bilgi için bk. N. Devlet, "Rusya Federasyonunda Bağımsızlık Hareketleri-Tatarlar", (Haz. S. Vaner) *Unutkan Tarih Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*, (İstanbul 1997), s. 66-90.
- ⁴⁹ P. Globe, "Diplomacy Within Russia", *RFE/RL Newslines*, Cilt 2, sayı 137, Kasım I, 20 Temmuz 1998.
- ⁵⁰ "İşadamı Değer, hâkim önüne çıktı", *Yeni Yüzyıl*, 3.7.1997, s.4.
- ⁵¹ "Odak our motto is quality!", *Business Tatarstan (Delovoy Tatarstan)*, sayı 1, (1998).
- ⁵² Nadir Devlet, "Kazan'da Düzenlenen Altın Orda Devletinin 750. Yılı Kongresi" (24 Kasım 1993). Nadir Devlet, "Tataristan İzlenimleri" (1 Aralık 1993). Sergey Klaştorniy (Rusya Federasyonu), "Aşena Kelimesi ve Göktürkler" (17 Aralık 1993). Nesrin Sarıahmetoğlu, "Azerbaycan Sorunları" (22 Aralık 1993).

-
- Nadir Devlet ,“17–20 Kasım Tarihleri Arasında Romanya’da Düzenlenen Tatarların Kaynağı, Türk ve Romen Dünyasındaki Yerleri Adlı Konferans İzlenimleri” (30 Kasım 1994).
- Viktor Guzev (St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Rusya Federasyonu), “Bağımsız Devletler Topluluğu’nda Türkoloji Çalışmaları” (3 Mayıs 1995).
- Erdal Şahin ,“Tataristan İzlenimleri” (31 Mayıs 1995).
- Nadir Devlet, “İdil-Ural’da Din (Slaytlarla)” (1 Kasım 1995).
- Yuri Konoplev-Cemil Zeynullin (Kazan Devlet Üniversitesi, Rusya Federasyonu) “Kazan Devlet Üniversitesi” (7 Mayıs 1996).
- Göksel Öztürk , “Başkurdistan İzlenimleri” (5 Haziran 1996).
- Viktor Guzev (St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Rusya Federasyonu), “Göktürk Alfabesi ve Türk Grameri” (30 Eylül 1996).
- Sevim Çivicioğlu (Kadıköy Anadolu Lisesi) “Tataristan’da Türkçe Öğretimi” (26 Mart 1997).
- Arzu Ocaklı, “Tataristan İzlenimleri” (9 Nisan 1997).
- Laisian Şahin, “Kazan Etnografyası-Maddi Kültür” (30 Nisan 1997).
- Nadir Devlet , “Tataristan’ın Bağımsızlık Şansı Var mı?” (24 Eylül 1997).
- Yakov Grişin (Kazan Devlet Üniversitesi), “Rusya Federasyonu’nda Putin Sonrası Gelişmeler” (20 Haziran 2000).
- Cemil Zeynullin (Kazan Devlet Üniversitesi), “Rusya Federasyonu’nda Türkoloji ve Şarkiyat Kurumları” (20 Haziran 2000).
- Nadir Devlet (Yeditepe Üniversitesi), “Kazan’ın 1000. Yılı” (6 Aralık 2005).
- Viktor G. Guzev (St. Petersburg Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Türk Filolojisi Bölümü, Rusya Federasyonu), “İşlevsel Sözdizimini Geliştirme Denemesinden: Cümle Öğeleri veya Yapı Bileşenleri” (01 Şubat 2007).

⁵³ **Türk Üniversitelerinde savunulan Tatarlarla (Türki) ilgili doktora tezleri**

(Dil ve Edebiyat)

- (1992) Zühal Yüksel, Gazi Üniversitesi -Türk Dili ve Edebiyatı, “*Kırım, Kazan ve Başkurt Türkçelerinde fil*”, (Danışman: Prof.Dr. Ahmet Bican Ercilasun);
- (1992) Fatma Özkan, Gazi Üniversitesi- Enstitü Sosyal Bilimler Enstitüsü “ *Abdullah Tukay'ın şiirleri (metin-aktarma-inceleme* ”, (Danışman: Prof.Dr. Ahmet Bican Ercilasun);
- (1995) Mustafa Öner, Ege Üniversitesi -Türk Dili ve Edebiyatı, “*Kıpçak Türkçesi, Tatar, Kazak ve Kırgız şivelerinin karşılaştırmalı grameri* “ , (Danışman: Prof.Dr. Günay Karaağaç);
- (1996) Mustafa Akbaş, İstanbul Üniversitesi- Türk Dili ve Edebiyatı “*Tatar şair ve yazarı Abdullah Tukay'ın eserlerinden seçmeler ve bunlardaki dil özellikleri*”, (Danışman: Prof.Dr. Nuri Yüce);
- (1998) Roustem Soultteev, Ege Üniversitesi - Türk Dili ve Edebiyatı, “ *Edige Destanı'nın Tatar anlatımları üzerinde bir inceleme (2 cilt)*”, (Danışman: Prof.Dr. Fikret Türkmen);
- (1999) Alsu Kamalheva, Gazi Üniversitesi -Türk Dili ve Edebiyatı, “ *Ayaz İshaki'nin piyeslerinde sosyal ve siyasi konular*”, (Danışman: Prof.Dr. Alemdar Yalçın);
- (1999) Fatma Türkyılmaz, Gazi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitü, “ *Kırım-Tatar-Başkurt Türkçelerinde isim*”, (Danışman: Prof.Dr. Leyla Karahan);
- (2002) Ercan Aklaya, Fırat Üniversitesi -Enstitü Sosyal Bilimler Enstitüsü, “ *Kuzey grubu Türk lehçelerinde edatlar*”, (Danışman: Prof.Dr. Ahmet Buran)
- (2002) Özkan Öztekten, Ege Üniversitesi -Türk Dili ve Edebiyatı, “*Şeyhzade Babiç'in şiirleri -giriş-metinler-dizin*” (Danışman: Prof.Dr. Günay Karaağaç) ;
- (2002) Adnan Rüştü Karabeyoğlu, İstanbul Üniversitesi -Türk Dili ve Edebiyatı, “ *Çağdaş Tatar Türkçesinde zaman morfemleri*” (Danışman: Doç.Dr. Musa Duman);
- (2002) Gülhan Atnur, Atatürk Üniversitesi -Türk Halk Bilimi Bilim Dalı, “ *Başkurt ve Tatar efsaneleri üzerine karşılaştırmalı motif çalışması*” (Danışman: Prof.Dr. Bilge Seyidoğlu);

-
- (2002) Ercan Aklaya Fırat Üniversitesi Enstitü Sosyal Bilimler Enstitüsü, “ *Kuzey grubu Türk lehçelerinde edatlar*”, (Danışman: Prof.Dr. Ahmet Buran);
- (2003) Mustafa Toker , Selçuk Üniversitesi -Türk Dili ve Edebiyatı, “*W. Radloff'un "Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy" adlı eseri ve eserde geçen Tatar lehçesine ait kelimelerin incelenmesi (3 cilt)*” (Danışman: Doç.Dr. Yakup Karasoy);
- (2004) Ayşen Uslu, Ege Üniversitesi Enstitü -Türk Dili ve Edebiyatı, “ *Tatar edebiyatında modern hikâye ve roman (XIX. yy. sonları XX. yy. başları)*”, (Danışman: Prof.Dr. Yavuz Akpınar);
- (2006) Caner Kerimoğlu, Ege Üniversitesi -Türk Dili ve Lehçeleri “*Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin karşılaştırmalı söz dizimi*” (Danışman: Prof.Dr. Zeki Kaymaz).

(Tarih, uluslararası ilişkiler, ekonomi, ilahiyat)

- (1995) Yaşar Onay, İstanbul Üniversitesi Enstitü –Siyasal Bilimler, “*Tarihte ve günümüzde Rusya'nın Orta Asya siyasetleri*”, (Danışman: Prof.Dr. Cemil Oktay);
- (1996) Nesrin Sarıahmetoğlu, Marmara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, “*Azeri-Ermeni İlişkileri (1905–1920)*”, (Danışman: Prof.Dr. Nadir Devlet);
- (1999) İsmail Türkoğlu, Marmara Üniversitesi -Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, “*Rızaeddin Fahreddin (1858–1936) ve İdil-Ural Tatarlarının Kültürel, Sosyal Hayatının Yenileme Tarihi*, (Danışman: Prof.Dr. Nadir Devlet);
- (1999) Meryem Kırımlı, Bilkent Üniversitesi Enstitü Sosyal Bilimler “*The Yinesis of Kazak nationalism and independent Kazakistan: A history of native reactions to Russian-Soviet policies*”, (Danışman: Prof.Dr. Ali Lütfi Karaosmanoğlu);
- (2000) İbrahim Maraş, Ankara Üniversitesi Enstitü Sosyal Bilimler-İlahiyat, “*İdil-Ural Türklerinde ceditcilik (Yenilikçilik) hareketi (1850–1917)*”, (Danışman: Prof. Dr. Hayrani Ilgar);
- (2001) Ayşe Gün Soysal, Marmara Üniversitesi -Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü “*20. Yüzyıl Başında Tatarlarda Kimlik Arayışı ve Diğer Türk Topuluklarıyla İlişkiler*”, (Danışman: Prof.Dr. Nadir Devlet);
- (2001):
- Arzu Ocaklı, Marmara Üniversitesi -Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, “İdil-Ural Bölgesinden Göçler, Neden ve Sonuçları (XIX Yüzyıl ve XX Yüzyıl Başı)”, (Danışman: Prof.Dr. Nadir Devlet);
- (2001) Esra Hatipoğlu, Marmara Üniversitesi –Avrupa Birliği Enstitüsü, “*Batı ve Türk Kaynaklarına Göre Yeltsin (1990-) Döneminde Rusya Federasyonunun Oluşum Sürecini Etkileyen Dış Faktörler*”, (Danışman: Prof.Dr. Nadir Devlet);
- (2003) Ali Necip Kartal Gülbahar, İstanbul Üniversitesi –Ekonomi, “ *Türkiye`de iç pazarın açılma süreci ve Çarlık Rusya ile bir karşılaştırma*” (Danışman: Prof.Dr. Mehmet Altan);
- (2003) Nebahat Oran Arslan, Atatürk Üniversitesi- Tarih, “*I. Dünya Harbi`nde Türkiye`deki Rus savaş esirleri ve bunların iadeleri*”, (Danışman: Y.Doç. Dr. Cemil Kutlu);
- (2003) Saime Selenga Gökgöz, Hacettepe Üniversitesi -Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü , “ *İdil-Ural'da İslam karşıtı misyon hareketi: Yevfimiy Aleksandroviç Malov*”, (Danışman: Doç. Dr. Mustafa Yılmaz);
- (2003) Giray Saynur Marmara Üniversitesi -Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, “*Tercüman gazetesine göre, 1905–1907 yılları arasında Rusya Müslümanlarının siyasi kimlik arayışı*”, (Danışman: Prof.Dr. Nadir Devlet);
- (2004) Emin Şihaliyev, Ankara Üniversitesi –Uluslararası İlişkiler, “*Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerine Rusya ve İran faktörü (1828–2000)*” (Danışman: Prof.Dr. Yavuz Ercan);
- (2004) Fırat Purtaş, Gazi Üniversitesi - Uluslararası İlişkiler, “*Rusya Federasyonu ekseninde bağımsız devletler topluluğu* “ (Danışman: Prof.Dr. Refet Yinanç);
- (2005) Assem Naushabayeva, Gazi Üniversitesi- Uluslararası İlişkiler, “*Değişen uluslararası dengeler bağlamında Rusya Federasyonu'nun dış politikası*”, (Danışman: Doç.Dr. Haydar Çakmak);
- (2006) Bekir Tümen Somuncuoğlu, Gazi Üniversitesi -Tarih , “*Türkistan'da eğitim (1865–1917) ve Çarlık Rusya'sının sosyo-politik açıdan eğitime yaklaşımı*”, (Danışman: Doç. Dr. Timur Kocaoğlu);

(2007) Samir Jafarov, Uludağ Üniversitesi - Uluslararası İlişkiler, “NATO’nun çok boyutlu evrensel örgüte dönüşüm sürecinde Rusya Federasyonu ile olan ilişkileri, (Danışman: Prof. Mehmet Genç).

⁵⁴ Bugüne kadar TÜRKSOY’un yayımladığı Tatarca ve Başkurtça kitaplar:

Metin Ergun-Gaynislam İbrahimov (haz.), *Başkurt Halk Destanı, Ural Batır*, (Ankara 1996).

Gaynislam İbrahimov (haz.), *Türkçe-Başkurtça Konuşma Kılavuzu*, (Ankara 1996).

Rüstem Sulti (haz.), *Edigey*, (Ankara 1998).

Metin Ergun-Gaynislam İbrahimov (haz.), *Başkurt Halk Destanları*, (Ankara 1999).

Rafael Veliyev, - Cemil Muhammetşin (haz.) (Çev: Fazıl Ağış), *Büyük Bolgar Bolgar-Tatar Uygarlığının Anıtı*, (Ankara 2000).

Zeki Velidi TOGAN, *Başkurdistan Tarihi*, (Ankara 2004).

Başkurt Kahramanı Salavat Yulayev, (Ankara 2004).

⁵⁵ E. Şahin, *Yurt konulu Cırlar* (Ankara: TDK Yayın. 1999).

⁵⁶ N. Devlet, *İpek Yolu* (Ankara: TTK Yayın. 1999); N.Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele tarihi (1905–1917)*, 2. bsk.(Ankara: TTK Yayın. 1999).

⁵⁷ Nevruzhan, Ilgaz Vahap, *Süyüm Bike - Sevim Bike* (tarihi roman), 3. bsk. (İstanbul: Burak Yayınları 1998) (İlk baskı İstanbul 1945); Ahmed Lebib Karan, *Süyümbike Han: Aning Turmuşu hem Tüşünçeleri* (şiirsel roman), (İstanbul: Tan Matbaası 1963); H. Doğan, *Moskova Önlerinde Talihsiz Bir Türk Sultani Siyün-Bike* (roman) (İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları 1999); Hadi Atlasi, (çev. Hakan Coşkunarslan), *Kazan Hanlığının çöküşü ve Süyün Bike*, (Konya: Kömen Yayınları 2004); Muzaffer Kaya, *Kazan Malikesi Süyümbike* (piyes), (yayınlanmamış).

⁵⁸ Renad Muhammedi (çev.Mustafa Öner), *Sırat Köprüsü Sultan Galiyev*; (İstanbul: TDA Vakfı Yayınları 1993); Erol Kaymak, *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı*, (İstanbul: İrfan Yayınları 1993); Alexander A. Benningsen, *Sultan Galiyev ve Sovyetler birliğinde Milli Komünizm*, (İstanbul :Anahtar Kitaplar Yayınevi 1995); Mehmet Bedri Gültekin, *Sultan Galiyev Eleştirisi*, (İstanbul: Kaynak Yayınları 1999); Oğuz Şaban Duman, *Doğu Batı Meselesi ve Sultan Galiyev*, (İstanbul, TDA Vakfı Yayınları 1999); Erol Kaymak, *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı*, 2. bsk. (İstanbul, 2000); Halit Kakıncı, *Sultangaliyev ve Milli Komünizm*, (İstanbul: Bulut Yayınları 2003); Halit Kakıncı, *Destansı Kuramcı Sultangaliyev*, (İstanbul: Bulut Yayınları 2004); Alexandre Benningsen, Chantal Quelquejay; M. Fatih Topaloğlu (haz.), *Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları*, (Ankara: Elips Kitap 2005); Erol Cihangir, *Sultan Galiyev Davası*, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi 2006); Sabri Gürses (çev.), *Sultan Galiyev Bütün Eserleri*, (İstanbul: İleri Yayınları; 2006).

⁵⁹ R. Veliyev, *Mavi Hüzün*, (İstanbul: DA Yayıncılık 2007).

⁶⁰ 1997’de adı geçen enstitüden Tarih bölümü ayrılarak müstakil enstitü olmuştur.

⁶¹ N. Devlet, *İdil-Ural Ekspedisyonu. Tatarlar-Başkurtlar-Çuvaşlar*, (Ankara: M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayını 1997).

⁶² *Mejdunaradny Tatarsko-Turetskiy Litsey*

⁶³“ Русия Прокуратурасы Казандагы татар-төрөк лицейларын тикшерә”, *Azatlık radyosu* (30.09.2007).

⁶⁴ N. Devlet (haz.), *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu*, (İstanbul: M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 1992).

⁶⁵ <http://www.thy.com/tr-tr/corporate/skylife/article.aspx?mkl=60>

⁶⁶ Sabantuy: “Sapan düğünü” anlamına gelen yazın geldiği ve ekinlerin toplanmasına başlanması dolayısıyla yapılan, çok eski bir geleneği yansıtan köy festivali. Son yıllarda Tatarların bulunduğu hemen her bir coğrafyada Rusya Federasyonu, Finlandiya, Almanya, Türkiye, ABD v.b. düzenlenmeye başlandı. Fazla bilgi için bk. <http://www.sanalhabermerkezi.com/Release/060503fv.htm> ve <http://en.wikipedia.org/wiki/Sabantuy>

⁶⁷ <http://www.oic-oci.org/press/English/2007/02/sg-Russia-Islamic-world.htm>

⁶⁸ <http://www.ekolay.net/yemek/BuYemegiNasilYapsam.asp?tarifID=938>

⁶⁹ <http://www.sozlukmetre.com/showTitle.php?t=tatar+yemekleri>